

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІЙСЬКОВИЙ ІНСТИТУТ КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
Г. С. СКОВОРОДИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
А.С.МАКАРЕНКА
UNIWERSYTET IMIENIA ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU
ØSTFOLD UNIVERSITY COLLEGE
UNIWERSYTET POMORSKI W SŁUPSKU
LUTHERAN UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES NUREMBERG
CARDIFF METROPOLITAN UNIVERSITY

**«КРАЄЗНАВСТВО І УЧИТЕЛЬ – 2026»
МАТЕРІАЛИ
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

*15 травня 2026 року
Україна, м. Харків*

ХАРКІВ
2026

*За загальною редакцією
доц. М.А.Трубчанінова*

*Рекомендовано редакційно-видавничою радою
Харківського національного педагогічного університету
імені Г.С.Сковороди
Протокол № 6 від 17 червня 2026 р.*

З 41 «КРАЄЗНАВСТВО І УЧИТЕЛЬ – 2026»: Матеріали міжнародної наукової конференції (15 травня 2026 р., Україна, м. Харків) / Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. – Харків. 2026. – с.72 (електронне видання).

У збірці представлені матеріали доповідей учасників щорічної міжнародної наукової конференції «Краєзнавство і учитель – 2026», присвяченої актуальним проблемам історичного та географічного краєзнавства, зокрема традиційним і новітнім технологіям краєзнавчої роботи в навчальних закладах, історії та перспективам краєзнавчого музейництва, туризму тощо, а також регіональним дослідженням з вітчизняної і всесвітньої історії.

Для широкого кола наукової громадськості, працівників освіти і культури, аспірантів, студентів.

© Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С.Сковороди, 2026

З М І С Т

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
В РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Ляшко С. В.	НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ 8 КЛАСУ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ НА ОСНОВІ МАТЕРІАЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ	5
Трубчанінов М.А.	РОЗВИТОК В СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВАХ СЛОБОЖАНЩИНИ ПРОМИСЛУ З ВИГОТОВЛЕННЯ ОЛІЇ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.	8
Вановська І.М.	МУЗЕЙНА ПЕДАГОГІКА В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ: ДОСВІД ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ	11
Харламов М.В.	БОРІТЬБА З ПОЖЕЖАМИ У ХАРКІВСЬКОМУ РАЙОНІ ХАРКІВЩИНИ 1920— 1930-Х РОКАХ.	14
Мірошніченко С.В.	МІКРОІСТОРІЯ ВУЛИЦІ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ	17
Дудка Я.В.	НАЦІОНАЛЬНО – ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ: ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНИНА - ПАТРІОТА	21
Царюк С.В.	СПРИЯННЯ ВІЙСЬКОВИХ У ПИТАННЯХ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ЕВАКУАЦІЇ МУЗЕЙНИХ КОЛЕКЦІЙ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА ЗАВДАННЯ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ	25
Олійник О.М., Солошенко О.М.	ГЕОДЕМОГРАФІЧНІ ЗМІНИ НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.	28
Бондаренко Є.І., Трубчанінов М.М.	МУЗЕЇ ЧУГУЄВА У СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ	33
Лужецька М.О.	ІНСТРУМЕНТИ БРИТАНСЬКОГО ТИСКУ ЩОДО ІРЛАНДСЬКОЇ ДЕЛЕГАЦІЇ У 1921 РОЦІ	36
Петков С.В.	СОЦІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ КРАСЗНАВСТВА В УКРАЇНІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ЛОКАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ	39

ІСТОРІЯ ТА НАРОДОЗНАВСТВО СЛОБОЖАНЩИНИ

Дьякова О.В.	НОВОРІЧНІ СВЯТА У ПІДНЕМЕЦЬКОМУ ХАРКОВІ	42
Місостов Т.Ю.	МІКРОТОПОНІМИ САЛТІВСЬКОГО РАЙОНУ М. ХАРКОВА	49
Тарапон О.А.	МЕМУАРИ ІЗ ФОНДОВОЇ КОЛЕКЦІЇ НІЕЗ «ПЕРЕЯСЛАВ» ЯК ДЖЕРЕЛО КРАЄЗНАВЧИХ СТУДІЙ З ІСТОРІЇ ПЕРЕЯСЛАВЩИНИ 1917 – ПОЧАТКУ 1920-Х РР.	53
Васильєва Є.А.	ЗЕМСЬКА ОСВІТА ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ДОСВІД РОЗВИТКУ ПОЧАТКОВОГО ШКІЛЬНИЦТВА	57
Ніколенко Ю.В.	ДІЯЛЬНІСТЬ ХАРКІВСЬКОГО ЗЕМСТВА У СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНІЙ СФЕРІ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ	60

**КРАЄЗНАВЧА РОБОТА В ШКОЛІ ТА ВНЗ:
ТРАДИЦІЙНІ ТА НОВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ**

Прилуцька Т.Д.	ПЕРЕВАГИ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ПІДХОДУ У КРАЄЗНАВЧІЙ РОБОТІ В ЗЗСО	63
Трубчанінов М.А., Хряпін Е.О.	РОЗВИТОК ШКІЛЬНОГО МУЗЕЙНИЦТВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ ЯК ЗАСОБУ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ	66
Кубівка М.Б.	НАЦІОНАЛЬНІ ТРАДИЦІЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	69

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ В РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Ляшко С.В.

*вчитель історії Лохвицька гімназія №1
Лохвицької міської ради Полтавської
області.*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21925789>

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ 8 КЛАСУ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ НА ОСНОВІ МАТЕРІАЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

Постановка проблеми

Реформування української освіти відповідно до концепції Нової української школи актуалізувало проблему формування в учнів історичної компетентності, громадянської відповідальності та національної ідентичності. В умовах повномасштабної російської агресії особливого значення набуває формування в молодого покоління стійких національно-патріотичних цінностей, що ґрунтуються на достовірному історичному знанні, критичному мисленні та усвідомленні історичної спадщини України.

Вивчення історії у 8 класі НУШ спрямоване не лише на засвоєння фактів ранньомодерної історії України та Європи, а й на формування в учнів здатності аналізувати історичні процеси, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, працювати з історичними джерелами та оцінювати події крізь призму загальнолюдських і національних цінностей. Саме тому особливого значення набуває вико-

ристання науково обґрунтованих матеріалів Національної академії наук України, Інституту історії України НАН України, Інституту археології НАН України та інших академічних установ.

Проблеми національно-патріотичного виховання досліджували І. Бех, О. Сухомлинська, О. Пометун, Н. Гупан, В. Кремень, Л. Пироженко, М. Боришевський та інші українські науковці. Сучасні дослідження акцентують увагу на інтеграції історичної освіти, громадянської компетентності та медіаграмотності як основи формування свідомого громадянина демократичної держави [1; 2, 9; 10].

Мета дослідження

Метою дослідження є визначення ролі матеріалів Національної академії наук України у формуванні базових історичних знань та національно-патріотичних цінностей учнів 8 класу Нової української школи, а також обґрунтування сучасних методичних

підходів до реалізації компетентнісного навчання історії.

Виклад основного матеріалу

Концепція Нової української школи визначає громадянську та соціальну компетентності серед ключових результатів навчання. Значний потенціал для їх формування має саме курс історії України та всесвітньої історії у 8 класі, присвячений вивченню ранньомодерної доби, становленню українського козацтва, Української козацької держави, розвитку європейських держав, культурним та релігійним процесам XVI–XVIII ст.

Національно-патріотичне виховання сьогодні розглядається як невід'ємна складова історичної освіти. Воно базується не на декларативному завоюванні патріотичних ідей, а на формуванні історичного мислення, умінні аналізувати історичні джерела, оцінювати діяльність історичних постатей та розуміти закономірності розвитку української державності.

Особливе місце у цьому процесі займають наукові напрацювання Національної академії наук України. Електронні ресурси Інституту історії України НАН України, енциклопедичні видання, історичні атласи, цифрові архіви документів, науково-популярні матеріали та мультимедійні проєкти дозволяють організувати навчання відповідно до сучасних вимог НУШ [2, с. 27]..

Використання матеріалів НАН України забезпечує:

- формування в учнів навичок роботи з автентичними історичними джерелами;
- розвиток критичного мислення;
- формування інформаційної та дослідницької компетентностей;
- ознайомлення із сучасними результатами історичних досліджень;
- подолання історичних міфів і пропагандистських наративів;
- виховання поваги до української державності та культурної спадщини [1, с. 63-65]..

Під час вивчення тем курсу 8 класу ("Великі географічні відкриття", "Українські землі у складі Речі Посполитої", "Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст.", "Гетьманщина", "Українська культура XVI–XVIII ст.") доцільно використовувати матеріали електронної "Енциклопедії історії України", історичні карти, документи, археологічні матеріали та наукові коментарі, підготовлені фахівцями НАН України [3, с.124-127].

Компетентнісний підхід передбачає застосування інтерактивних технологій навчання. Ефективними є:

- дослідницькі проєкти;
- історичні дебати;
- проблемне навчання;
- аналіз історичних документів;
- робота з цифровими картами;

- використання QR-кодів для доступу до матеріалів НАН України;
- виконання вебквестів;
- створення цифрових історичних презентацій;
- навчальні дискусії;
- моделювання історичних ситуацій.

Значний потенціал має використання цифрових ресурсів НАН України під час організації самостійної та групової роботи учнів. Робота з електронними архівами дозволяє школярам здійснювати власні історичні дослідження, аналізувати історичні документи, порівнювати різні точки зору істориків, формувати власну аргументовану позицію.

Особливо актуальним у сучасних умовах є розвиток медіаграмотності. Під час роботи з історичними матеріалами учні навчаються перевіряти достовірність інформації, розрізняти наукові джерела та пропагандистські повідомлення, аналізувати інформаційні маніпуляції, що особливо важливо в умовах інформаційної війни[4, с.12]..

Національно-патріотичне виховання в НУШ реалізується також через міжпредметну інтеграцію історії, української літератури, мистецтва, громадянської освіти та географії. Це сприяє формуванню цілісного світогляду учнів і поглиблює розуміння історичного розвитку України як

складової європейської цивілізації[5, с. 87]..

Висновки

Формування базових історичних знань учнів 8 класу Нової української школи повинно здійснюватися на засадах компетентнісного, діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів. Матеріали Національної академії наук України забезпечують наукову достовірність змісту навчання, сприяють розвитку історичного мислення, критичного аналізу історичних джерел та формуванню національної ідентичності.

Використання академічних ресурсів у поєднанні з сучасними педагогічними технологіями дозволяє реалізувати основні ідеї НУШ, формувати громадянську відповідальність, повагу до історичного минулого України, готовність до захисту демократичних цінностей та усвідомлення власної ролі у розбудові української держави. Такий підхід забезпечує не лише засвоєння історичних знань, а й розвиток ключових компетентностей, необхідних сучасному випускнику української школи.

Джерела та література:

1. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку. Київ : Академвидав, 2012.
2. Державний стандарт базової середньої освіти : Постанова

- Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898.
3. Концепція Нова українська школа. Київ : МОН України, 2016.
 4. Кремень В. Г. Освіта України в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови. Київ : Педагогічна думка, 2023.
 5. Пометун О. І. Компетентнісний підхід у сучасній історичній освіті. Київ : Освіта, 2021.
 6. Гупан Н. М. Методика навчання історії в Новій українській школі. Київ : Педагогічна думка, 2022.
 7. Модельна навчальна програма «Історія України. Всесвітня історія. 7–9 класи» (НУШ). Київ : МОН України, 2023.
 8. Інститут історії України НАН України. Енциклопедія історії України. Київ, 2003–2024.
 9. Інститут археології НАН України. Археологія і давня історія України. Київ, 2022.
 10. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України (оновлена редакція МОН України, 2022).

Трубчанінов М.А.

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри всесвітньої історії
ХНПУ імені Г.С.Сковороди*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21925817>

РОЗВИТОК В СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВАХ СЛОБОЖАНЩИНИ ПРОМИСЛУ З ВИГОТОВЛЕННЯ ОЛІЇ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Постановка проблеми. Друга половина ХІХ – початок ХХ ст. стали періодом активного розвитку кустарних промислів у селянських господарствах Слобожанщини. Одне з провідних місць серед них посідало виробництво рослинної олії, яке забезпечувало населення харчовими продуктами та технічною сировиною. Олійництво було важливою складовою господарської діяльності селян, сприяло розвитку місцевої економіки, задовольняло внутрішній попит і частково працювало на зовнішній ринок.

Мета. Проаналізувати особливості розвитку селянського промислу з виготовлення олії на Слобожанщині у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., визначити його економічне значення, сировинну базу та основні напрями розвитку.

Виклад основного матеріалу

Протягом другої половини ХІХ – початку ХХ ст. кустарне олійництво стало однією з найбільш поширених галузей селянських промислів Слобідської України. Харчова олія широко використовувалася у повсякденному

харчуванні населення, хлібопеченні, кондитерському виробництві, а також слугувала важливою сировиною для виготовлення технічних мастил, оліфи, мила, лаків і фарб. Особливо зростав попит на рослинну олію у дні православних постів, через що її часто називали «пісним маслом» [1, с. 124–127].

Виробництво олії набуло масового характеру. Майже в кожному селі діяли невеликі олійниці, що належали заможним селянам або кустарям. На початку ХХ ст. у кустарному олійництві Слобожанщини було зайнято близько 4,8 тис. майстрів, а загальний обсяг виробництва перевищував 250 тис. т харчової та технічної олії на рік [2, с. 388–390; 3, с. 176–178].

Кустарне виробництво практично не мало відходів. Крім харчової олії, отримували макуху, шрот, технічні масла, які використовувалися у виробництві мила, мастил, лаків, фарб та освітлювальної оливи. Лузга та інші відходи застосовувалися як паливо або корм для худоби, що забезпечувало високу економічну ефективність виробництва [4, с. 8, 25].

Сировинною основою промислу були численні олійні культури. Найбільшого поширення набули коноплі, льон, соняшник, мак, ріпак, суріпиця, гірчиця та рицина. У 1913 р. площа посівів олійних культур на території Слобожанщини становила близько 68 тис. десятин, або майже 4 % усіх

посівів олійних культур Російської імперії [5, с. 158–160].

Провідне місце займало виробництво конопляної та соняшникової олії. Коноплі вирощувалися майже повсюдно, а їх найбільші посіви знаходилися у Харківській губернії. Річний обсяг виробництва конопляної олії перевищував 90 тис. т [6, с. 149]. Не меншого значення набув соняшник, який став основною сировиною для виробництва харчової олії. При переробці 100 кг насіння отримували до 47 кг олії, а макуха широко використовувалася як високопоживний корм для худоби.

Одним із найбільших центрів кустарного олійництва була слобода Олексіївка Воронежської губернії, де ще у 1829 р. селянин Д. Бокарєв заснував першу олійницю для переробки соняшнику. Уже наприкінці ХІХ ст. у слободі діяли десятки селянських олійниць, продукція яких реалізовувалася як на внутрішньому ринку, так і експортувалася за кордон.

Важливим напрямом розвитку промислу стало розширення сировинної бази. Поряд із традиційними культурами дедалі ширше використовувалися ріпак, сафлор, соя, гірчиця, рицина, а також плоди ліщини та інших горіхів. У деяких районах олію виробляли навіть із гарбузового насіння, абрикосових, сливових, персикових та вишневих кісточок, насіння томатів, кавунів і тютюну. Це було характерним насамперед для регіонів із розвиненим

садівництвом та баштанництвом [7, с. 157–159].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. у виробництві почали використовувати також відходи переробки зернових культур, зокрема зародки кукурудзи, що стало свідченням поступової модернізації кустарного олійництва та підвищення ефективності використання сільськогосподарської сировини.

Висновки

Отже, у другій половині XIX – на початку XX ст. кустарне олійництво стало однією з провідних галузей селянських промислів Слобожанщини. Воно забезпечувало населення харчовою та технічною олією, сприяло розвитку місцевої економіки, ефективному використанню сільськогосподарської продукції та формуванню спеціалізованих центрів виробництва. Розширення асортименту олійних культур, удосконалення технологій переробки та безвідходний характер виробництва стали важливими проявами модернізації селянського господарства регіону.

Джерела та література:

1. Зеленін Д. К. Східнослов'янська етнографія. Київ : Наука, 1991. С. 124–127.
2. Сборник статистико-экономических сведений по сельскому хозяйству России и иностранных государств. СПб., 1914. С. 388–390.
3. Свод статистических сведений по сельскому хозяйству России к концу XIX века. СПб. : Тип. В. Киршбаума, 1913. Вып. 7. С. 176–178.
4. Журнал Совещания о нуждах кустарных промыслов. СПб. : Тип. В. Киршбаума, 1905. С. 8, 25.
5. Свод статистических сведений по сельскому хозяйству России к концу XIX века. СПб. : Тип. В. Киршбаума, 1913. Вып. 7. С. 158–160.
6. Статистический временник Российской империи. Серия 2. Вып. 3. СПб. : Центральный статистический комитет МВД, 1872. С. 149.
7. Статистический временник Российской империи. Серия 3. Вып. 19. СПб. : Типография МВД, 1897. С. 157–159.

Вановська І.М.

*кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії
розвитку соціальної роботи та
політології управління соціальних
досліджень науково-дослідного центру
Військового інституту,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21925841>

МУЗЕЙНА ПЕДАГОГІКА В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ: ДОСВІД ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ

Постановка проблеми

В умовах повномасштабної російсько-української війни особливого значення набуває підготовка висококваліфікованих офіцерських кадрів, здатних не лише професійно виконувати службові обов'язки, а й бути носіями військових традицій, історичної пам'яті та національних цінностей. У цьому контексті важливим елементом освітнього середовища закладів вищої військової освіти виступає музейна педагогіка, яка забезпечує інтеграцію історико-культурної спадщини в освітній процес, сприяє формуванню професійної ідентичності майбутніх офіцерів, розвитку громадянської відповідальності та національно-патріотичної свідомості.

Сучасний музей при військовому навчальному закладі перестає бути виключно місцем зберігання історичних предметів. Він перетворюється на багатофункціональний освітній простір, що поєднує навчальну, ви-

ховну, дослідницьку та просвітницьку діяльність. Використання музейних колекцій, архівних матеріалів, особистих речей військовослужбовців, документів та сучасних мультимедійних технологій дозволяє суттєво підвищити ефективність підготовки майбутніх офіцерів.

Мета

Проаналізувати роль музейної педагогіки у системі підготовки майбутніх офіцерів, визначити особливості функціонування музеїв при військових навчальних закладах України та охарактеризувати їх значення у формуванні професійних компетентностей, історичної пам'яті й національно-патріотичного виховання.

Виклад основного матеріалу

Музейна педагогіка є одним із сучасних напрямів освітньої діяльності, який ґрунтується на використанні музейного середовища як засобу навчання, виховання та розвитку

особистості. Для закладів вищої військової освіти її значення особливо зросло після початку російської агресії проти України, коли питання збереження військової історії та формування національної свідомості набули особливої актуальності.

Правові засади діяльності музеїв при військових навчальних закладах визначаються Законами України «Про музеї та музейну справу», «Про культуру», «Про охорону культурної спадщини», Положенням про Музейний фонд України, а також нормативно-правовими актами Міністерства оборони України, які регламентують організацію діяльності військових музеїв і музеїв (кімнат) бойових традицій. Саме ці документи визначають порядок створення, комплектування фондів, обліку музейних предметів, організації експозиційної роботи та використання музейних колекцій у навчально-виховному процесі [1].

На сьогодні більшість закладів вищої військової освіти України мають музеї або кімнати бойових традицій, у яких зосереджені матеріали з історії навчального закладу, розвитку українського війська, участі його випускників у бойових діях, миротворчих операціях та сучасній російсько-українській війні. Такі музеї виконують не лише меморіальну, а й освітню функцію, забезпечуючи зв'язок поколінь військовослужбовців та формуючи у курсантів

усвідомлення значення військової професії.

Важливим напрямом музейної педагогіки є інтеграція музейних ресурсів у навчальний процес. Під час вивчення військової історії, історії України, лідерства, військової етики та гуманітарної підготовки музейні предмети використовуються як історичні джерела, що сприяють розвитку критичного мислення, навичок аналізу історичних подій і роботи з документами. Значний потенціал мають інтерактивні екскурсії, тематичні виставки, музейні уроки, історичні реконструкції, зустрічі з ветеранами та учасниками бойових дій, що дозволяють поєднати теоретичні знання з практичним осмисленням військової історії [2].

Особливого значення музейна педагогіка набуває у процесі формування національно-патріотичної свідомості майбутніх офіцерів. Ознайомлення з бойовими традиціями українського війська, історіями героїзму випускників військових закладів освіти, експозиціями, присвяченими сучасній боротьбі України за незалежність, сприяє формуванню професійної мотивації, моральної стійкості та відповідальності за захист держави.

Сучасний розвиток музейної педагогіки пов'язаний із цифровізацією музейної діяльності. Військові музеї поступово впроваджують електронні каталоги, мультимедійні інфор-

маційні системи, QR-коди, віртуальні виставки та цифрові архіви, що забезпечує ширший доступ курсантів до музейних колекцій та підвищує ефективність використання музейних ресурсів у навчанні. Особливої актуальності цифрові технології набули в умовах воєнного стану, коли виникла необхідність збереження музейних фондів та організації дистанційної освітньої діяльності.

Разом із тим розвиток музейної педагогіки у військових навчальних закладах стримується низкою проблем. Серед них недостатнє фінансування, потреба в модернізації матеріально-технічної бази, нестача фахівців із музейної педагогіки, а також необхідність удосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності військових музеїв. Вирішення цих питань сприятиме більш ефективному використанню музеїв як складової освітнього середовища закладів вищої військової освіти.

Висновки.

Таким чином, музейна педагогіка є важливою складовою сучасної системи підготовки майбутніх офіцерів України. Використання музейних колекцій, історичних документів та сучасних освітніх технологій забезпечує інтеграцію історичної спадщини в освітній процес, сприяє формуванню професійної компетентності, національно-патріотичної свідомості та військової ідентичності курсантів. Подальший розвиток музейної педа-

гогіки повинен бути спрямований на цифровізацію музейної діяльності, розширення інтерактивних форм роботи та вдосконалення нормативно-правового забезпечення функціонування музеїв при військових навчальних закладах.

Джерела та література:

1. Коткова В., Прохачька І. Загальні засади створення військового музею (музейного утворення) при військовому навчальному закладі. Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Музеєзнавство і пам'яткознавство. 2021. № 4. С. 25–33.
2. Дунець В. Б., Пуртова А. А. Місце та роль музеїв і центрів науки в суспільстві. Музейна педагогіка в науковій освіті : монографія / за наук. ред. С. О. Довгого. Київ : Національний центр «Мала академія наук України», 2020. С. 72–83.
3. Закон України «Про музеї та музейну справу» від 29.06.1995 № 249/95-ВР.
4. Наказ Міністерства оборони України від 17.07.2018 № 343 «Про затвердження Положення про організацію діяльності військових музеїв, музеїв (кімнат) бойових традицій у Збройних Силах України».
5. Наказ Міністерства оборони України від 10.07.2019 № 374

«Про затвердження Інструкції з організації діяльності військових музеїв, музеїв (кімнат)

бойових традицій у Збройних Силах України».

Харламов М.В.

*доктор історичних наук, професор,
професор кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін Національного університету цивільного захисту України*
<https://doi.org/10.5281/zenodo.21925859>

БОРОТЬБА З ПОЖЕЖАМИ У ХАРКІВСЬКОМУ РАЙОНІ ХАРКІВЩИНИ 1920— 1930-Х РОКАХ.

У 1920-х роках територія Харкову та прилеглого Харківського району перебувала у складному соціально-економічному становищі, зумовленому наслідками Першої світової війни, революційних подій. Руйнування інфраструктури, нестача ресурсів і кадровий дефіцит суттєво вплинули на організацію протипожежної безпеки. Пожежі в цей період становили одну з найбільших загроз як для міського, так і для сільського населення, адже забудова часто була дерев'яною, а системи водопостачання та зв'язку — недосконалими або частково знищеними.

Формування системи пожежної охорони у регіоні відбувалося в умовах становлення радянської адміністративної системи. Відновлення та організація пожежних команд здійснювалися під контролем місцевих органів влади, зокрема виконкомів та комунальних відділів. Значну роль у цьому процесі відігравали добровільні пожежні дру-

жини, які комплектувалися з місцевих жителів, робітників та селян. Через нестачу професійних кадрів такі формування часто були єдиною реальною силою реагування на пожежі у віддалених населених пунктах. Матеріально-технічне забезпечення пожежних підрозділів залишалося вкрай обмеженим. Основними засобами гасіння були ручні насоси, бочки з водою, відра, гаки та сокири. Кінні підводи використовувалися для доставки обладнання до місця пожежі [1, арк. 89]. Водночас у самому Харкові, який на той час виконував функцію адміністративного центру, почали з'являтися перші механізовані пожежні машини, хоча їх кількість була недостатньою для повного покриття території.

Важливою складовою боротьби з пожежами була профілактична діяльність. Місцева влада проводила роз'яснювальну роботу серед населення щодо правил пожежної безпеки, особли-

во у сільській місцевості, де основними причинами загорянь були необережне поводження з вогнем, використання відкритого полум'я в господарстві та несправні печі. У цей період активно впроваджувалися інструкції та нормативи, що регулювали будівництво, зберігання горючих матеріалів та організацію протипожежних заходів на підприємствах. Особливу увагу приділяли пожежам на промислових об'єктах, оскільки Харків швидко розвивався як індустріальний центр. Заводи, склади та залізничні вузли становили підвищену пожежну небезпеку. У відповідь на це створювалися спеціалізовані пожежні підрозділи при великих підприємствах, які мали кращу підготовку та оснащення порівняно з сільськими командами [1, арк. 97].

Взаємодія між різними пожежними формуваннями залишалася недостатньо скоординованою через слабкий розвиток комунікацій. Відсутність телефонного зв'язку у багатьох селах ускладнювала оперативне реагування, а інформація про пожежу часто передавалася із запізненням. Це призводило до значних матеріальних втрат і, нерідко, людських жертв. Незважаючи на численні труднощі, упродовж 1920-х років спостерігався поступовий розвиток системи пожежної безпеки в регіоні. Зміцнювалася організаційна структура пожежної охорони, покращувалося навчання особового складу, здійснювалися перші кроки до стандартизації технічного забезпечення [1, арк. 118]. Ці процеси заклали основу для подальшого розвитку протипожежної служби у наступні

десятиліття. Таким чином, боротьба з пожежами у Харківському районі Харківщини в 1920-х роках була складним і багатогранним процесом, що відбувався в умовах післявоєнної відбудови та соціально-економічних трансформацій. Вона поєднувала елементи державного управління, громадської ініціативи та поступового технічного прогресу, формуючи підґрунтя для сучасної системи пожежної безпеки в Україні.

У 1930-х роках розвиток системи протипожежного захисту на території Харківського району та міста Харків відбувався в умовах глибоких соціально-економічних трансформацій, пов'язаних із політикою індустріалізації та колективізації в Українська СРР. У цей період значно зросло навантаження на пожежну охорону через швидке розширення промислових об'єктів, транспортної інфраструктури та укрупнення сільськогосподарських підприємств. Водночас централізація управління сприяла поступовому впорядкуванню протипожежної справи, хоча ресурсні обмеження залишалися відчутними [2, арк. 35].

Адміністративна реформа та посилення ролі державних органів зумовили підпорядкування пожежної охорони структурі внутрішніх справ. У другій половині десятиліття координацію діяльності пожежних підрозділів здійснювали органи НКВС СРСР, що сприяло уніфікації інструкцій, запровадженню єдиних стандартів підготовки кадрів і підвищенню дисципліни. У

містах, зокрема в Харків, це дозволило створити більш організовану систему реагування на пожежі, тоді як у сільській місцевості зберігалася залежність від добровільних пожежних формувань. Індустріалізація істотно вплинула на характер пожежної небезпеки. Поява нових заводів, електростанцій і складських комплексів призвела до збільшення кількості пожеж техногенного характеру. Особливо небезпечними були об'єкти, пов'язані з обробкою горючих матеріалів, хімічним виробництвом та зберіганням палива [2, арк. 41]. У відповідь на ці виклики на підприємствах організовувалися відомчі пожежні команди, які мали більш сучасне обладнання, включаючи механізовані насоси, пожежні автомобілі та первинні засоби пожежогасіння.

У сільській частині Харківського району ситуація залишалася складнішою. Колективізація спричинила створення великих колгоспів, де зосереджувалися значні обсяги зерна, сіна та іншої легко займистої продукції. Пожежі в таких господарствах могли мати катастрофічні наслідки, знищуючи запаси продовольства і завдаючи значних економічних збитків. Основними причинами загорянь залишалися недотримання правил пожежної безпеки, використання відкритого вогню, несправність техніки та випадки підпалів, що іноді розглядалися як прояви саботажу в умовах політичної напруженості. Матеріально-технічна база пожежної охорони поступово покращувалася, але нерівномірно. У містах з'являлися по-

жежні депо з автомобільною технікою, розширювалися мережі водопостачання та гідрантів. Водночас у сільській місцевості все ще широко використовувалися традиційні засоби гасіння – ручні насоси, бочки з водою та підручний інвентар. Недостатній розвиток транспортної інфраструктури та зв'язку ускладнював оперативне прибуття пожежних команд до місця події [2, арк. 69].

Важливим напрямом діяльності стала профілактика пожеж. Органи влади проводили систематичні перевірки підприємств і колгоспів, впроваджували обов'язкові інструктажі для працівників, організовували навчання з пожежної безпеки. Значну роль відігравала пропаганда через пресу, плакати та збори трудових колективів, що формувало у населення уявлення про необхідність дотримання правил безпеки. У школах і громадських організаціях також проводилися заходи, спрямовані на підвищення обізнаності щодо запобігання пожежам. Поступово вдосконалювалася і система реагування на надзвичайні ситуації. У Харків запроваджувалися централізовані диспетчерські служби, розвивався телефонний зв'язок, що дозволяло швидше передавати інформацію про пожежі [2, арк. 83]. Водночас у віддалених селах повідомлення про загоряння часто здійснювалося із затримкою, що знижувало ефективність гасіння.

Таким чином, у 1930-х роках боротьба з пожежами в Харківському районі Харківщини набула більш організованого та централізованого характеру порівняно з попереднім десятиліттям.

Поєднання державного контролю, розвитку промисловості та поступового технічного оновлення створило передумови для формування системної протипожежної служби. Водночас збереження значних відмінностей між міською та сільською місцевістю, а також обмеженість ресурсів визначали специфіку та складність цієї діяльності в умовах тогочасної історичної епохи. В подальшому можливі наукові розвідки у даному на-

прямі, стосовно інших районів Харківщини, а також інших областей України.

Джерела і література:

1. Державний архів Харківської області (далі ДАХО). Ф.Р-1964. Оп. 3. Спр. 123. 184 арк.
2. ДАХО. Ф.Р-845. Оп. 1. Спр. 116. 342 арк.

Мірошніченко С.В.

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри всесвітньої історії
ХНПУ імені Г.С.Сковороди*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21925864>

МІКРОІСТОРІЯ ВУЛИЦІ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Сучасна історична освіта в умовах реалізації концепції Нової української школи орієнтується не лише на засвоєння учнями фактологічного матеріалу, але й на формування ключових компетентностей, історичного мислення, медіаграмотності та здатності критично аналізувати інформацію. Особливого значення набуває використання локальної історії, яка дозволяє поєднати загальнонаціональні історичні процеси з особистим досвідом учнів. Одним із перспективних напрямів такого підходу є використання мікроісторії вулиці як елементу історичної пам'яті громади та інструменту розвитку

критичного мислення школярів. Актуальність теми посилюється процесами декомунізації, деколонізації публічного простору та переосмислення локальної історичної пам'яті в сучасній Україні.

Проблеми використання краєзнавства у шкільній історичній освіті неодноразово ставали предметом дослідження українських педагогів та методистів. Особливої актуальності ця проблема набула в умовах реалізації концепції Нової української школи, яка орієнтує освітній процес на формування компетентностей, розвиток критичного мислення та активну участь учнів у

пізнавальній діяльності [4]. Значний внесок у розробку компетентнісно орієнтованої методики навчання історії зробили Олена Пометун, Нестор Гупан, Віталій Власов, які обґрунтовували необхідність переходу від репродуктивного засвоєння фактів до формування в учнів умінь аналізувати джерела, аргументувати власну позицію та самостійно конструювати історичне знання [5].

Теоретичним підґрунтям використання мікроісторії в освітньому процесі виступають сучасні дослідження історичної пам'яті. Георгій Касьянов у праці «Past Continuous: історична політика 1980-х - 2000-х років» звертає увагу на те, що історична пам'ять є важливим чинником формування суспільної ідентичності та часто стає об'єктом політичних дискусій [2]. Подібні ідеї простежуються й у працях Ярослава Грицака, присвячених проблемам історичної пам'яті та національної ідентичності українців [1].

Важливе місце в теоретичному осмисленні мікроісторичного підходу посідають праці зарубіжних дослідників. Одним із засновників мікроісторії вважається італійський історик Карло Гінзбург. У праці «The Cheese and the Worms: The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller» («Сир і черв'яки. Світ одного мельника XVI століття») він продемонстрував можливість дослідження масштабних соціальних та культурних процесів через аналіз історії окремої людини

[7]. Ідеї Гінзбурга є важливими для даного дослідження, оскільки дозволяють розглядати історію окремої вулиці як своєрідну модель ширших суспільних трансформацій, пов'язаних із формуванням історичної пам'яті, локальної ідентичності та політики пам'яті.

Подальший розвиток мікроісторичного підходу пов'язаний із працями Джованні Леві, який наголошував на важливості вивчення локальних явищ для пояснення складних суспільних процесів. У роботі «On Microhistory» («Про мікроісторію») дослідник обґрунтовував необхідність збереження унікальності локального історичного матеріалу та водночас його співвіднесення із загальноісторичним контекстом [8]. Такий підхід є особливо цінним для освітньої практики, оскільки дозволяє учням через дослідження історії власної вулиці усвідомлювати зв'язок між локальною та національною історією.

Теоретичні засади дослідження історичної пам'яті представлені у працях французького історика П'єра Нора. У багатотомному проєкті «Les Lieux de Mémoire» («Місця пам'яті») автор доводить, що суспільна пам'ять закріплюється в конкретних символічних об'єктах - пам'ятниках, будівлях, меморіалах, назвах площ і вулиць [9]. З огляду на це вулиця може розглядатися як повноцінне «місце пам'яті», через дослідження якого учні здатні аналізувати ме-

ханізми формування колективної пам'яті та критично осмислювати історичні наративи.

Попри значну кількість досліджень, недостатньо висвітленим залишається формування критичного мислення учнів у контексті Нової української школи. Потребують подальшого вивчення методики інтеграції локальної історії в освітній процес, використання цифрових технологій під час дослідження історії громади та формування навичок критичного аналізу історичних джерел на основі локального матеріалу.

Метою статті є визначення освітнього потенціалу мікроісторії вулиці як засобу формування критичного мислення учнів, розвитку історичної компетентності, медіаграмотності та громадянської відповідальності в умовах Нової української школи.

Важливим методологічним аспектом використання мікроісторії в освітньому процесі є міждисциплінарний підхід. Він поєднує інструментарій історії, урбаністики, соціології пам'яті та педагогіки. Такий підхід дозволяє учням не лише вивчати фактичний матеріал, а й аналізувати способи функціонування історії у сучасному міському просторі. Наприклад, дослідження історії конкретної вулиці може передбачати вивчення походження її назви, аналіз архітектурних змін, дослідження процесів перейменування

та ставлення мешканців до трансформацій меморіального простору.

Особливо показовими є дослідження перейменувань вулиць у контексті декомунізації. Аналіз таких процесів дозволяє поєднати вивчення радянського минулого, сучасної російсько-української війни, механізмів формування колективної пам'яті та громадянської відповідальності [6]. Так, під час дослідження конкретної вулиці учні можуть з'ясувати, чому вона отримала первісну назву, коли і з яких причин була перейменована, а також які суспільні дискусії супроводжували цей процес.

Не менш ефективним є дослідження локальних пам'ятників та меморіальних дощок. Учні мають можливість встановити обставини створення пам'ятного об'єкта, визначити події чи особистостей, яким він присвячений, а також проаналізувати різні суспільні оцінки його існування. Такий підхід сприяє усвідомленню того, що історія не є сукупністю незмінних фактів, а виступає простором інтерпретацій та суспільного діалогу [3, с. 249].

Важливе місце у реалізації мікроісторичних досліджень займають сучасні цифрові технології. Особливо ефективними виявляються групові форми роботи, польові дослідження та цифрові освітні проєкти. Зокрема, учні можуть створювати інтерактивні карти локальної історії, на яких позначають пам'ятки,

місця історичних подій, архівні фотографії та усні свідчення мешканців громади. Подібна діяльність поєднує історичне дослідження з розвитком цифрової компетентності.

Перспективною формою роботи є створення QR-маршрутів історичними місцями населеного пункту. За допомогою цифрових кодів користувачі отримують доступ до текстової, аудіо- або відеоінформації про конкретний об'єкт. Наприклад, маршрут може бути присвячений історії декомунізації міського простору або місцям пам'яті, пов'язаним із сучасною російсько-українською війною.

Важливу роль відіграє також створення цифрових виставок, подкастів та онлайн-архівів локальної пам'яті. Такі форми роботи дозволяють використовувати усну історію, сімейні архіви, фотографії та особисті свідчення як повноцінні історичні джерела [8, с. 112]. Залучення школярів до створення подібних ресурсів сприяє формуванню відповідального ставлення до історичної спадщини громади та розвитку дослідницьких навичок.

Водночас використання локальної історії у шкільній освіті пов'язане з низкою ризиків. Одним із них є політизація окремих тем. Питання перейменування вулиць, демонтажу пам'ятників чи оцінки історичних подій можуть викликати конфлікти між різними групами населення. У таких випадках особли-

во важливо забезпечити дотримання принципів академічної доброчесності та культури аргументованої дискусії [6].

Іншим викликом є недостатня підготовка педагогів до роботи зі складними питаннями історичної пам'яті. Обговорення тем Голокосту, Голодомору, радянських репресій чи сучасної війни потребує високого рівня професійної підготовки та вміння працювати з емоційно чутливими питаннями. Крім того, серйозною проблемою залишається використання неперевіраних джерел інформації. В умовах цифрового середовища учні часто стикаються з псевдоісторичними матеріалами, маніпулятивними публікаціями та політичною пропагандою, що потребує розвитку навичок критичного аналізу інформації та медіаграмотності.

Мікроісторія вулиці має значний освітній потенціал як інструмент формування критичного мислення учнів Нової української школи. Використання локального історичного матеріалу дозволяє поєднати вивчення загальнонаціональних історичних процесів із безпосереднім життєвим досвідом школярів, що підвищує їхню мотивацію до навчання та сприяє усвідомленому засвоєнню історичних знань.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у розробленні методичних рекомендацій щодо впровадження мікроісторичних досліджень у шкільний курс історії,

створенні цифрових освітніх ресурсів локальної історії та вивченні практичного досвіду використання мікроісторії в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти.

Джерела і література:

1. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ: Портал, 2022. 516 с.

2. Касьянов Г. Past Continuous: історична політика 1980-х - 2000-х років. Київ: Laurus, 2018. 420 с.

3. Киридон А. Політика пам'яті в Україні (1991–2015 рр.). *Україна-Європа-Світ. Ukraine-Europe-World: міжнародний збірник наукових праць*. Сер. Історія, міжнародні відносини. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. Вип. 15. С. 244-249.

4. Концепція Нової української школи. Київ: Міністерство освіти і науки України, 2016. 40 с.

5. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в

основній школі: методичний посібник. К.: Конві Прінт, 2018. 208 с.

6. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України від 09.04.2015 р. № 317-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 26.

7. Ginzburg C. The Cheese and the Worms: The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1980. 224 p.

8. Levi G. On Microhistory. *New Perspectives on Historical Writing*. Ed. by P. Burke. Cambridge: Polity Press, 1991. P. 93-113.

9. Nora P. Les Lieux de Mémoire. Vol. 1-3. Paris: Gallimard, 1984-1992.

Дудка Я.В.

викладач історії, географі та
громадянської освіти ДПТНЗ
«Харківський вище професійне училище
будівництва»
<https://doi.org/10.5281/zenodo.21925893>

НАЦІОНАЛЬНО – ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ: ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНИНА - ПАТРІОТА

В умовах повномасштабної агресії мацій національно-патріотичне виховання трансформується з традиційного

педагогічного напрямку в критично важливий невійськовий компонент державної безпеки. Ключовим нормативним орієнтиром залишається «Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України» (2022) та інструктивно-методичні рекомендації МОН України на 2025/2026 н.р., які акцентують увагу на формуванні національної самоідентифікації, правової культури та пошани до державних символів [1, 2].

Національно-патріотичне виховання дітей та молоді - це комплексна, системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, закладів освіти, сім'ї, громадських об'єднань та благодійних організацій, релігійних організацій та інших інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави. Найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації.

Метою національно-патріотичного виховання є становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституцій-

них обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування активної громадянської позиції, утвердження національної ідентичності громадян на основі духовно-моральних цінностей Українського народу, національної самобутності. Основні аспекти національно-патріотичного виховання також включають:

- Формування патріотизму – це любов до Батьківщини та гордість за свою державу, її досягнення та культурне багатство.

- Розвиток громадянської самосвідомості – виховання відповідальності, активної участі у житті громади та держави.

- Поважне ставлення до державних символів і цінностей – глибоке розуміння значення символів, таких як прапор, герб, гімн.

- Повага до культурного і мовного розмаїття – розвиток толерантності й розуміння цінності культурної спадщини країни.

- Виховання правової обізнаності – знання і дотримання прав та обов'язків громадянина, розуміння основ прав людини та закону.

Національно-патріотичне виховання є фундаментальним для розвитку свідомого, відповідального громадянина, який любить свою Батьківщину та готовий захищати її інтереси. Це комплексний процес, що охоплює навчаль-

ні дисципліни, позакласні заходи та повсякденне життя здобувачів освіти.

Саме на уроках історії, географії та громадянській освіті розпочинається процес становлення особистості, громадянина держави. Формування та розвиток національно – патріотичного виховання на цих уроках відбувається постійно, така є специфіка самих предметів.

Ось короткі приклади на яких темах це відбувається. Історія вивчення історичного минулого і тема «Зародження дисидентського руху в Україні» з вивченням Левко Лук'яненко доволі актуальне, громадянська освіта само по собі уже формує громадянина практично кожною темою і ось приклад «виникнення та зміст демократії» і звичайно обговорення історичного документа для нашої держави.

Методів та форм роботи на уроках для розвитку патріотизму я використовую доволі багато, але ось найбільш популярні. Звичайно це дослідницька робота (пошуки інформації, аналіз історичних документів, та ін) і як приклад бачите важливий для нашої держави документ, але документів для аналізу доволі багато. Активні методи особливо популярні на уроках історії та громадянської освіти (дискутування, рольові ігри та ін). Практично кожний урок відбуваються дискусії на певні питання, але як приклад, тема «Ядерне роззброєння» зараз викликає особливо сильні дискусії.

Краєзнавча робота знову популярна на уроках історії та географії. Тому

що я вважаю, здобувачі освіти більшості яких харків'яни або жителі області повинні для початку знати історію, культуру, історичні місця за місцем свого проживання. І ось приклад розгляду теми «Рекреаційні ресурси України» в першу чергу розпочинаю місць відпочинку Харківської області.

Вивчення тем на уроках історії я намагаюсь поділити на кілька пунктів які обов'язково я буду розглядати. Це історичні події (ключові моменти становлення державності) і ось приклад «Створення та діяльність УСС» бачите шляхами візуалізації доповнюю теоретичний матеріал. Історичні постаті та їх вплив на розвиток України і останнє це досягнення України у різних сферах. Поєднання цих трьох пунктів розвивають повагу, гордість та любов до своєї держави.

Національно-патріотичне виховання на уроках географії формувати трохи важче, тому що теми у географії за 10 – 11 класи стосуються в першу чергу розвитку країн світу. Лише кілька тем присвячених Україні. Але навіть під час розгляду країн світу намагаюсь порівняти торгівельні відносини певної країни з Україною, або певні природні ресурси, економічний потенціал. Тому здобувачі освіти мають можливість побачити важливість України, українських громадян та економічних досягнень для всього світу. А це укріплює любов та повагу до неї.

Уроки громадянської освіти всеохоплюючі, тому кожний розділ за цим предметом автоматично розвиває пат-

ріотизм, особистість та громадянина України. Популярними виявляються дискусії, проектні роботи, різні інтерактивні ігри.

Позаурочна робота з моїх предметів так само важлива як і уроки загальноосвітньої підготовки. Протягом року проводжу велику кількість заходів національно-патріотичного направлення, а саме: тиждень історії, географії та громадянської освіти, фотовиставки, флешмоби, онлайн лекції до певних історичних подій та державних свят. Хоч і вже декілька років навчання онлайн, але позаурочна робота, яка направлена на розвиток патріотизму продовжується у дистанційному форматі.

Отже, на уроках патріотичне виховання інтегрується через обговорення історичних подій, культурних досягнень, залучення учнів до суспільно-корисної діяльності, творчі завдання, ігри, презентації, що дозволяють їм краще зрозуміти цінність своєї країни. Такий підхід сприяє формуванню всебічно розвиненої, морально стійкої та відповідальної особистості, здатної активно брати участь у житті суспільства та сприяти його розвитку. Формування національно-патріотичного виховання важливий та комбінований процес. Це виховання повинно бути не лише на уроках історії або громадянської освіти,

а і на інших предметах, на позаурочних заходах, на виховних годинах у закладах освіти. Адже, у наших здобувачів освіти такий вік, саме коли формується та зміцнюється національна ідентичність і ми живимо в період важливий для нашої держави, тому любимо та шануємо нашу країну і виховуємо майбутнє покоління України.

Список використаних джерел

1. Інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів / інтегрованих курсів у закладах загальної середньої освіти у 2025/2026 навчальному році. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-instruktyvno-metodychni-rekomendatsii-shchodo-vykkladannia-navchalnykh-predmetiv-intehrovanykh-kursiv-u-zakladakh-zahalnoi-serednoi-osvity-u-20252026-navchalnomu-rotsi> (дата звернення: 20.04.2026).

2. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України : Наказ Міністерства освіти і науки України від 06.06.2022 № 527. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#n12> (дата звернення: 20.04.2026).

Царюк С.В.

кандидат юридичних наук, доцент, начальник науково-дослідної лабораторії розвитку соціальної роботи та політології управління соціальних досліджень науково-дослідного центру Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21925925>

СПРИЯННЯ ВІЙСЬКОВИХ У ПИТАННЯХ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ЕВАКУАЦІЇ МУЗЕЙНИХ КОЛЕКЦІЙ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА ЗАВДАННЯ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України поставила перед державою низку безпрецедентних викликів, пов'язаних не лише із захистом населення та територіальної цілісності, а й зі збереженням національної культурної спадщини. Музейні колекції є невід'ємною складовою історичної пам'яті українського народу, носіями національної ідентичності та важливими джерелами для наукових досліджень. В умовах воєнних дій вони стають об'єктами навмисного знищення, пошкодження, розграбування або незаконного вивезення окупаційними військами. Саме тому одним із пріоритетних напрямів державної політики стало забезпечення їх належного захисту, що потребує ефективної взаємодії органів державної влади, військового командування, місцевого самоврядування, музейних установ та міжнародних партнерів.

Досвід російсько-української війни свідчить, що культурна спадщина дедалі частіше стає одним із об'єктів ведення війни. Руйнування музеїв, бібліотек, архівів, пам'яток архітектури та культових споруд має на меті не лише завдати матеріальних збитків, а й послабити історичну пам'ять, національну ідентичність та культурну самобутність українського суспільства. За даними Міністерства культури та стратегічних комунікацій України, станом на початок 2025 р. пошкоджено або зруйновано понад дві тисячі об'єктів культурної інфраструктури, а сотні тисяч музейних предметів перебувають у зоні потенційної небезпеки [1].

Особливої актуальності набуває питання своєчасної евакуації музейних колекцій із районів ведення бойових дій. Практика 2022–2025 рр. засвідчила, що більшість музейних установ не були достатньо підготовлені до роботи в умовах широкомасштабної війни. Відсутність єдиних алгоритмів взаємодії між централь-

ними органами влади, військовими адміністраціями, військовими формуваннями та адміністраціями музеїв призводила до затримок із прийняттям рішень щодо евакуації культурних цінностей. У багатьох випадках евакуація здійснювалася в екстреному порядку за сприяння військовослужбовців, підрозділів територіальної оборони, волонтерських організацій та міжнародних гуманітарних місій [2, с. 63].

Військові структури відіграють ключову роль у забезпеченні безпечного переміщення музейних колекцій. Насамперед це стосується оцінювання оперативної обстановки, визначення безпечних маршрутів, організації супроводу транспортних засобів, інженерної розвідки шляхів евакуації, а також забезпечення фізичної охорони музейних фондів під час перевезення. Досвід Харківської, Сумської, Запорізької, Донецької та Херсонської областей показав, що саме завдяки взаємодії військових адміністрацій, військових підрозділів та працівників музеїв вдалося врятувати значну частину унікальних музейних предметів від знищення або незаконного вивезення.

Водночас організація евакуації музейних колекцій залишається надзвичайно складним логістичним процесом. Він передбачає проведення попередньої інвентаризації музейних предметів, визначення їхньої

історико-культурної цінності, підготовку спеціального пакування, забезпечення відповідного температурно-вологісного режиму транспортування, залучення спеціалізованого транспорту, організацію охорони та визначення установ, здатних забезпечити належні умови тимчасового зберігання [3]. Самостійно музейні установи не можуть виконати весь комплекс зазначених заходів, особливо в районах активних бойових дій, що обумовлює необхідність системної підтримки з боку сил безпеки і оборони України.

Особливе значення має діяльність обласних військових адміністрацій, які після 2023 р. розпочали формування регіональних механізмів взаємодії між закладами культури та військовими структурами. Саме вони здійснюють координацію між Міністерством культури та стратегічних комунікацій України, військовим командуванням, Національною поліцією, Державною службою України з надзвичайних ситуацій, органами місцевого самоврядування та адміністраціями музеїв. Такий підхід дозволяє значно скоротити час прийняття управлінських рішень і забезпечити більш ефективне реагування на загрози.

Важливим напрямом діяльності військових є також сприяння інженерному захисту музейних будівель. Йдеться про обладнання укриттів для музейних фондів, зміцнення

конструкцій будівель, встановлення захисних екранів, використання сучасних засобів пожежогасіння, організацію систем відеоспостереження та фізичної охорони. У разі неможливості проведення повної евакуації саме такі заходи дозволяють мінімізувати ризики втрати музейних колекцій.

Окремої уваги потребує нормативно-правове забезпечення захисту культурних цінностей під час війни. Україна є учасницею міжнародних договорів щодо охорони культурної спадщини, насамперед Гаазької конвенції 1954 року про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту та її протоколів. Відповідно до норм міжнародного гуманітарного права культурні об'єкти належать до цивільних об'єктів і перебувають під особливим захистом. Проте практика російської агресії засвідчує систематичне порушення цих міжнародних норм, що вимагає посилення документування воєнних злочинів проти культурної спадщини та притягнення винних до міжнародно-правової відповідальності [4, с. 66].

Для керівного складу закладів вищої військової освіти особливого значення набуває формування у майбутніх офіцерів компетентностей щодо захисту культурної спадщини під час виконання бойових завдань. Доцільним є включення до програм професійної військової освіти нав-

чальних модулів із міжнародного гуманітарного права, основ пам'яткоохоронної діяльності, організації взаємодії з органами державної влади та музейними установами під час евакуації культурних цінностей. Практична підготовка офіцерів повинна передбачати відпрацювання алгоритмів взаємодії з військовими адміністраціями, органами цивільного захисту та працівниками музеїв у кризових ситуаціях.

Таким чином, сучасний досвід України свідчить, що ефективне збереження музейних колекцій у зоні бойових дій можливе лише за умови комплексної взаємодії військових структур, державних органів, музейної спільноти, волонтерських організацій та міжнародних партнерів. Подальше вдосконалення нормативно-правової бази, створення єдиної державної системи евакуації музейних фондів, розроблення типових планів реагування, підготовка військових фахівців до виконання завдань із захисту культурної спадщини та розширення міжвідомчої координації мають стати важливими складовими національної системи безпеки України. Захист культурної спадщини є не лише гуманітарним обов'язком держави, а й важливим елементом забезпечення національної стійкості, історичної пам'яті та культурної ідентичності українського народу.

Джерела та література:

1. Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. Інформація щодо евакуації музейних предметів державної частини Музейного фонду України. URL: <https://mcsc.gov.ua>
2. Ключниченко О. Виклики війни для музеїв України // *Vita Antiqua*. 2023. № 14. С. 60–71.
3. Білаш К. Музейна евакуація: що пішло не так? *LB.ua*. 19.06.2022. URL: https://lb.ua/culture/2022/06/19/520455_muzeyna_evakuatsiya_shcho_pishlo_tak.html (дата звернення: 14.06.2026р.).
4. Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (1954 р.) та Другий протокол (1999 р.).
5. «Коаліція дієвців культури» вимагає негайної евакуації музейних фондів із загрожених областей України: реакція Мінкульту. URL: <https://kultura.rayon.in.ua/news/788394-koalitsiya-dievtsiv-kulturi-vimagae-negaynoi-evakuatsii-muzeynikh-fondiv-iz-zagrozhenikh-oblastey-ukraini-reaktsiya-minkultu> (дата звернення: 17.06.2026р.)

Олійник О.М.

кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії і методики викладання суспільно-правових дисциплін ХНПУ імені Г. С. Сковороди. ул. Алчевських, 29, ауд.304. 0667126935

Солошенко О.М.

кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії і методики викладання суспільно-правових дисциплін ХНПУ імені Г. С. Сковороди.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21925941>

ГЕОДЕМОГРАФІЧНІ ЗМІНИ НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

Друга половина XIX ст. стала періодом інтенсивного зростання чисельності населення Харківської губернії, що було зумовлено завершенням промислового перевороту та скасуванням кріпосного права у 1861 році. Спостерігалось різке змі-

щення вектора розселення з сільської місцевості до міста — Харків став ключовим центром тяжіння, перетворившись на потужний індустриальний, торговельний та транспортний вузол регіону. Разом з тим, селяни Харківської губернії переселя-

лися в інші регіони через причини економічного характеру: їх розорення та зубожіння, аграрне перенаселення, наявність окраїн із невеликою густотою населення, придатних для колонізації [10, с.34]

Питання змін в розміщенні населення України, зокрема Харківщини, неодноразово привертало науковий інтерес дослідників, починаючи з кінця XIX ст. [1, 2, 7, 10, 11]. Проблеми міграції населення розглядалися в межах соціально-економічних досліджень, зокрема, приділялася увага обґрунтуванню причин зрушень в територіальному розміщенні сільського населення в другій половині XIX ст. [6, 9], законодавчим підставам переселення, його особливостям тощо [8]. Особливий інтерес для розуміння основних підстав, тенденцій та результатів змін в географічному розселенні населення Харківської губернії мають статистичні дослідження щодо міграційних рухів в регіоні [5], матеріали першого загального перепису населення 1897 р. в губернії [4] та архівні матеріали [12]. Проте, в науковому дискурсі недостатньо уваги приділено комплексному аналізу динаміки геодемографічної структури населення Харківської губернії в другій половині XIX ст

Мета: проаналізувати особливості переселенського руху населення Харківської губернії в другій половині XIX ст

Міграція сільського населення Харківщини в другій половині XIX ст. була складним соціальним явищем. Наслідком збереження пережитків кріпосництва в умовах капіталістичного розвитку сільського господарства стало малоземелля селян та пошуки заробітку в інших регіонах. Аграрне перенаселення було прихованою формою безробіття. Відповідна ситуація обумовила необхідність державного регулювання міграційних потоків: створювалася законодавча база, яка не лише впорядковувала стихійні переселення, а й спрямовувала надлишок робочої сили у стратегічно важливі для держави райони.

Зазначимо, що ще в дореформений період держава регулювала обсяги та умови переселення. До прикладу, з 1846 р. кількість переселенців визначалася Міністерством державного майна із розрахунку, що селяни, які залишилися, будуть користуватися наділом не меншим за 5 дес. [7, с.44]. Селяни переселялися у регіони, де на душу населення припадало по 8 дес. у чорноземних районах або по 15 дес. у степових [2, с.13]. В пореформений період, законодавство 1860-х років, створило певні труднощі щодо переходу селян в іншу общину або переселення в інші регіони. Фактично, право переселятися на казенні землі отримали лише селяни, які після 1861 р. не отримали наділів. Селяни, які перебували в стані тимчасово-

бов'язаних, повинні були виконати низку умов задля отримання дозволу на переїзд, як-то: згода членів общини прийняти наділ такого селянина і сплачувати за нього викупні платежі, розрахуватися із податками на стан 1 січня наступного року, матеріальна забезпеченість малолітніх та осіб похилого віку членів родини, що залишалися тощо [12]. Скасування кріпосного права та зростання міст сприяли подальшому розшаруванню селян [3, с.94].

В липні 1881 р. був прийнятий закон «Про надання дозволу на переселення сільських обивателів на казенні землі». Цей нормативний акт поклав початок офіційній регламентації міграції, встановивши правила отримання дозволів, надання податкових пільг та процедуру виділення земельних ділянок для вихідців з густонаселених губерній, зокрема й Харківської. Указ червня 1889 р. «Про добровільне переселення сільських обивателів і міщан на казенні землі» (у Тобольську й Томську губернії, Семиріченську, Акмолінську та Семипалатинську області) зазначав, що земля селянам-переселенцям надавалася в постійне користування, наділи не обкладалися зборами, на перші три роки селяни повністю звільнялися від державного оподаткування й орендних платежів, наступні три роки сплачувалася лише половина їх встановлених розмірів. Цей закон постійно доповнювався інструкціями [8, с.105]. Ва-

рто зазначити, що окрім малоземелля, причинами до зміни місця проживання могли стати перспективи прибуткової роботи, релігійні, родинні та інші чинники [2, с.187]

Таким чином, державна влада намагалася контролювати міграційні процеси шляхом розробки законодавчої бази, в якій чітко визначалися умови виділення казенних земель, маршрути прямування, фінансова та організаційна підтримка переселенців то

До 1885 р., коли була запроваджена реєстрація переселенців до Сибіру, точний обсяг переміщення селян встановити важко. Проте, для визначення розмірів переселення земська статистика зверталася до даних про кількість виданих паспортів. Так, в Харківській губернії у 1880–1882 рр. на термін від 2 місяців до 3 років було видано 55 317 паспортів, а за 10 років їх кількість зросла майже в 3 рази [9, с. 141, 189]. В 1896–1914 рр. із Харківської губернії виїхало 198548 осіб [1, с.95]. І хоча наведені дані не можуть об'єктивно охарактеризувати кількісні показники селян, що виїжджали із губернії, проте, вони відбивають динаміку зростання темпів переселень із регіону до кінця XIX ст. Міграційні процеси в Харківській губернії мали свої особливості (переважно були внутрішні), оскільки разом із розвитком капіталізму в сільському господарстві, підвищувалися темпи розвитку промисловості, постійно зростав по-

пит на робочі руки. Тому, протягом другої половини XIX ст. кількість переселенців із Харківської губернії збільшилась у 5 разів, в той час, в Полтавській – в 24,9 рази, а в Чернігівській – в 74,6 раз.

Земська статистика дає можливість прорахувати відсоток зворотного руху переселенців, який був обумовлений нестачею коштів для облаштування нового господарства, відсутністю дозволів, поганою організацією тощо. Більшість із тих, хто повертався, становили селяни, що виїжджали родинами - вони найгірше пристосовувалися до нових умов проживання. До прикладу, до Харківської губернії у 1895-1899 рр. повернулися 10,7% таких родинних переселенців (середній відсоток по губерніях Лівобережної України складав 46,8%). Місцева влада всіляко намагалася припинити цей процес. В Харківській губернії протягом 1890–1898 рр. набули чинності 125 законів та розпоряджень щодо скорочення кількості переселень родинами [5,с.27]. В цілому, до кінця XIX ст. переселенський рух вийшов з-під державного контролю, який набував нового змісту, що значно погіршило умови влаштування селян в нових регіонах.

За даними перепису 1897 р. серед мешканців Харківської губернії 160764 осіб народились в інших губерніях: Курській (29,6%), Полтавській (9,4%), Катеринославській (7,2%), Воронежській (5,7%), Орлов-

ській (5,1%), Київській (3,9%), Таврійській (3,3%) [4, с. ХУ]. У другій половині XIX ст. Харків перетворювався на промислове, торговельне та освітнє місто, чим приваблював та мотивував переселятись перспективами працевлаштування населення сусідніх аграрних губерній.

Таким чином, геодемографічні зміни другої половини XIX ст. були зумовлені поєднанням тенденцій капіталістичного розвитку та залишків кріпосницької системи. Аграрне перенаселення та інші причини, що активізували переселенський рух, обумовили законодавче регулювання, що спрямовувало потоки робочої сили у важливі, перспективні та неосвоєні регіони через систему пільг та офіційних дозволів. Водночас Харківська губернія демонструвала специфічну модель внутрішньої міграції: завдяки стрімкому промислому розвитку регіон не лише віддавав населення, а й сам ставав потужним центром тяжіння для вихідців із сусідніх губерній.

Джерела і література

1. Жиленкова І.М. Переселенський рух з українських земель і його причини (кінець XIX – початок XX ст.). Карпатський край. 2018. № 1-2 (10-11). С. 89-99. URL: <https://lib-repo.pnu.edu.ua/bitstream/123456789/10244/1/3737-D0%A2%D0%82%D1%96-7840-1-10-20200520.pdf>

2. Кауфман А.А. Переселение и колонизация. СПб: Тип. Общественная польза, 1905. 430 с.

3. Олійник О.М., Солошенко О.М. Демографічна ситуація Харківської губернії кінця XIX ст.: аналіз структури та чисельності населення «Краєзнавство і учитель – 2023»: Тези доповідей міжнародної наукової конференції (28 квітня 2023 р., Україна, м. Харків). ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Харків: Колегіум, 2023. С.91-97.

4. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. СПб.: тип. Пороховщиковой, 1904. Т. 46. 300с.

5. Переселения крестьян Харьковской губернии.Х.:Б.и.,1903. Вип.3.267 с.

6. Реєнт О. П. Сільське господарство України і світовий продовольчий ринок (1861–1914 рр.). Київ, 2011. 365 с.

7. Риттих А.Ф. Переселення. Харків: Кн. Магазин В.А. Сіхра, 1882. 92 с.

8. Священко З. В. Переселенська політика російського царизму в другій половині XIX – на початку XX ст. Український селянин. 2017. Вип.

18. С. 104-109. URL: <https://ukr-selianyn-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/2179/2259>

9. Слабченко М.Є. Матеріали до соціально-економічної історії України XIX ст. К.: Держвидав України, 1927. Т.2. 278 с.

10. Чайка І. Сільське розселення України в умовах демографічної кризи: тенденції структурно-територіальних змін : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2024. 148 с. URL: https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2025/01/CHayka_Silskoe-rozselennia-Ukrainy-v-umovakh-demohrafichnoiryzy_2025.pdf

11. Фесуненко І.С. Зміни в географічному розміщенні населення України в другій половині XIX ст. Український історичний журнал. 1962. № 3. С. 117-120.

12. Харківська палата державного майна (Держарний архів Харківської області) Ф.32. Оп.2. Спр.179. Арк.16 Оригінал. Рукопис.

Бондаренко Є.І.

*учитель історії КЗ «Чугуївського ліцею
№1 ім. І.Ю. Рєпіна»*

Трубчанінов М.М.

*учень 8-Б класу КЗ «Чугуївського ліцею
№1 ім. І.Ю. Рєпіна»*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21925962>

МУЗЕЇ ЧУГУЄВА У СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ.

Постановка проблеми. У сучасних умовах російсько-української війни, утвердження української державності та реалізації державної політики у сфері національно-патріотичного виховання особливого значення набуває діяльність музеїв як осередків збереження історичної пам'яті, культурної спадщини та формування громадянської свідомості молодого покоління. Особливе місце в цьому процесі займають музеї міста Чугуєва – одного з найдавніших історичних центрів Слобожанщини, історія якого нерозривно пов'язана з військовою справою, козацькими традиціями, розвитком української культури та мистецтва. Сучасні музеї Чугуєва не лише забезпечують збереження культурних цінностей, а й виступають активними учасниками освітнього процесу, реалізуючи музейно-педагогічні, просвітницькі та науково-дослідницькі проєкти, спрямовані на формування національної ідентичності й історичної пам'яті молоді.

Мета дослідження полягає у визначенні ролі музеїв Чугуєва у системі національно-патріотичного виховання молоді, аналізі основних напрямів їх освітньої діяльності та обґрунтуванні перспектив розвитку музейної педагогіки в умовах сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу.

Національно-патріотичне виховання є одним із пріоритетних напрямів державної освітньої політики України. Відповідно до Концепції національно-патріотичного виховання у системі освіти та Стратегії національно-патріотичного виховання, важлива роль у формуванні громадянської компетентності відводиться саме закладам культури, серед яких особливе місце займають музеї [1].

Місто Чугуїв має значний історико-культурний потенціал. Його музейна мережа представлена художніми, історичними та меморіальними закладами, які забезпечують збереження культурної спадщини Слобожанщини та сприяють популяризації історії краю.

Провідне місце серед них посідає Чугуївський художньо-меморіальний музей І.Ю. Рєпіна, який є одним із найвідоміших музейних центрів Харківської області. Експозиції музею висвітлюють життя і творчість художника, історію Чугуєва XIX–XX ст., розвиток художньої освіти та культурного життя регіону [2, с. 35–41].

Водночас сучасна діяльність музеїв Чугуєва значно виходить за межі традиційної екскурсійної роботи. Вони активно впроваджують музейно-педагогічні технології, інтерактивні заняття, тематичні лекції, майстер-класи, історичні квести, творчі лабораторії та науково-практичні заходи для учнівської і студентської молоді. Використання музейних предметів як історичних джерел сприяє формуванню критичного мислення, розвитку дослідницьких навичок та підвищенню мотивації до вивчення історії України [3, с. 58–64].

Особливої актуальності музейна діяльність набула після початку широкомасштабного вторгнення Російської Федерації у 2022 році. Чугуїв став одним із міст Харківщини, що зазнало систематичних ракетних ударів і руйнувань. За цих умов музеї виконують не лише культурно-просвітницьку, а й важливу соціальну місію. Вони здійснюють документування сучасних воєнних подій, формують

електронні архіви пам'яті, збирають свідчення очевидців, матеріали про військовослужбовців, волонтерський рух, діяльність територіальної оборони та життя громади під час війни. Такі матеріали вже сьогодні стають складовою новітньої історії України та основою майбутніх музейних експозицій [4].

Важливим напрямом роботи музеїв Чугуєва є співпраця із закладами освіти. Учні, студенти та краєзнавці аматори беруть участь у краєзнавчих дослідженнях, пошукових експедиціях, конкурсах учнівських наукових робіт, проєктах з усної історії, цифрового документування культурної спадщини та створення віртуальних виставок. Такі форми діяльності відповідають компетентнісному підходу Нової української школи та сприяють формуванню історичної, громадянської, культурної й інформаційної компетентностей [5, с. 82–88].

Окремої уваги заслуговує використання цифрових технологій у музейній діяльності. Оцифрування музейних колекцій, створення електронних каталогів, використання мультимедійних презентацій, QR-кодів, інтерактивних карт та онлайн-екскурсій дозволяють значно розширити аудиторію музеїв і забезпечити безперервність освітнього процесу навіть в умовах воєнного стану. Цифровізація музейної спадщини є одним із пріоритетних

напрямів розвитку музейної справи України та відповідає сучасним європейським практикам [6].

Суттєве значення має також участь музеїв Чугуєва у заходах з національно-патріотичного виховання, присвячених державним святам, пам'ятним датам, вшануванню Героїв Небесної Сотні, захисників України, учасників російсько-української війни. Проведення тематичних виставок, уроків пам'яті, зустрічей із військовослужбовцями, ветеранами та волонтерами сприяє формуванню в молоді поваги до захисників держави, усвідомлення історичної тягlosti боротьби українського народу за незалежність та зміцненню національної свідомості [7].

Разом із тим сучасні виклики вимагають подальшого розвитку музейної інфраструктури міста. Потребують удосконалення матеріально-технічне забезпечення музеїв, цифровізація фондів, розширення співпраці із закладами вищої освіти, військовими установами, архівами, громадськими організаціями та міжнародними партнерами. Не менш важливим залишається питання забезпечення належного захисту музейних колекцій в умовах воєнного стану та їх інтеграції у сучасний освітній простір.

Висновки.

Таким чином, музеї Чугуєва є важливими центрами формування

історичної пам'яті, громадянської компетентності та національно-патріотичного виховання молоді. Їх діяльність поєднує освітню, науково-дослідницьку, культурно-просвітницьку та меморіальну функції, забезпечуючи передачу історичного досвіду наступним поколінням. В умовах російсько-української війни роль музеїв істотно зросла: вони стали осередками документування сучасної історії, збереження культурної спадщини та консолідації українського суспільства. Подальший розвиток музейної педагогіки, цифрових технологій, партнерства між музеями та закладами освіти сприятиме підвищенню ефективності національно-патріотичного виховання й формуванню активної громадянської позиції молоді.

Джерела та література:

1. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Київ : МОН України, 2022.
2. Баханов К. О. Музейна педагогіка в сучасній історичній освіті. Київ : Генеза, 2021. 224 с.
3. Смагін І. І. Музейна педагогіка: теорія і практика. Житомир : Вид-во ЖДУ, 2020. 284 с.
4. Пометун О. І. Компетентнісний підхід у сучасній шкільній освіті. Київ : Освіта, 2020. 256 с.

5. Биков В. Ю. Цифрова трансформація освіти України. Київ : НАПН України, 2022. 312 с.
6. Стратегія розвитку музейної справи України до 2027 року.

Київ : Міністерство культури та інформаційної політики України, 2021.

Лужецька М.О.

здобувачка першог (бакалаврського) рівня вищої освіти денної форми 4-го року навчання Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди
<https://doi.org/10.5281/zenodo.21926041>

ІНСТРУМЕНТИ БРИТАНСЬКОГО ТИСКУ ЩОДО ІРЛАНДСЬКОЇ ДЕЛЕГАЦІЇ У 1921 РОЦІ

Постановка проблеми. Англо-ірландський договір 1921 р. належить до ключових дипломатичних актів міжвоєнної Європи, що визначив подальший розвиток Ірландії та трансформацію Британської імперії. Переговори між британським урядом та представниками Ірландської Республіки відбувалися в умовах військово-політичного виснаження обох сторін після війни за незалежність 1919–1921 рр. Особливий інтерес становлять механізми впливу, які застосовувала британська сторона для схвалення ірландської делегації до прийняття компромісних умов. Аналіз цих інструментів дозволяє краще зрозуміти специфіку британської переговорної практики та логіку врегулювання колоніаль-

них конфліктів у першій половині ХХ ст. [1, с. 15–18].

Мета дослідження полягає у виявленні основних інструментів дипломатичного, психологічного та політичного тиску, застосованих британським урядом під час переговорів з ірландською делегацією восени – взимку 1921 р., та визначенні їх впливу на укладення Англо-ірландського договору.

Виклад основного матеріалу

До літа 1921 р. конфлікт між Ірландською республіканською армією та британською владою набув характеру військово-політичного пату. ІРА зазнавала нестачі зброї, боєприпасів і ресурсів, тоді як британський уряд стикався з критикою через діяльність загонів

«чорно-брунатних» та погіршення міжнародного іміджу Великої Британії [2, с. 248–252]. Після промови короля Георга V 22 червня 1921 р. було укладено перемир'я, а з жовтня розпочалися офіційні переговори в Лондоні.

Ірландську делегацію очолили Артур Гріффіт і Майкл Коллінз, тоді як британську сторону представляли прем'єр-міністр Девід Ллойд Джордж, Вінстон Черчилль та інші члени кабінету. Британський уряд від самого початку відмовлявся визнавати Ірландію суверенною республікою, наполягаючи на моделі домініону в межах імперії [3, с. 92–95].

Одним із перших інструментів тиску стала лінгвістична стратегія. Коли ірландці використовували назву *Saorstát Éireann*, Ллойд Джордж наполіг на її англійському перекладі як *Irish Free State*. Така інтерпретація дозволяла уникнути терміна «республіка» і закріплювала компромісний статус майбутньої держави [4, с. 31–33].

Другим важливим засобом став контроль переговорного формату. Ключові дискусії часто переводилися у вузькі неформальні зустрічі, до яких запрошували лише Гріффіта та Коллінза. Це послаблювало колективний характер ухвалення рішень усередині ірландської делегації та

створювало умови для персонального впливу на її лідерів [1, с. 64–66]. Одночасно британська сторона користувалася значною адміністративною перевагою: міністри працювали у звичному урядовому середовищі, тоді як ірландці були змушені постійно підтримувати зв'язок із Дубліном та діяти в умовах інформаційного дефіциту.

Важливу роль відігравав і часовий тиск. Переговори тривали в напруженому режимі, а британські представники наполягали на швидкому досягненні домовленостей, підкреслюючи нестійкість перемир'я. За свідченнями учасників переговорів, ірландська сторона постійно перебувала під враженням, що затягування процесу може призвести до відновлення воєнних дій [5, с. 54–58].

Кульмінацією став вечір 5 грудня 1921 р. Ллойд Джордж повідомив делегації, що відмова від підписання означатиме «негайну та жахливу війну». Одночасно було продемонстровано готовність британського уряду негайно перейти до силового сценарію [6, с. 111–113]. В умовах виснаження ІРА та відсутності гарантій зовнішньої підтримки ця погроза мала надзвичайно сильний психологічний ефект.

Окремим інструментом стала маніпуляція питанням кордону. Бри-

танські представники створювали враження, що майбутня Прикордонна комісія зможе суттєво скоригувати межі Північної Ірландії на користь Дубліна. Це сприяло переконанню частини ірландських переговорників у тимчасовому характері поділу острова [7, с. 179–182]. Надалі ці очікування значною мірою не справдилися.

У результаті підписаний договір передбачав створення Ірландської Вільної держави як домініону, присягу на вірність британському монарху, збереження британського контролю над стратегічними портами та право Північної Ірландії залишитися у складі Сполученого Королівства [8, с. 201–204]. Майкл Коллінз розглядав угоду як проміжний етап на шляху до ширшої незалежності, однак її підписання викликало глибокий політичний розкол.

Висновки. Переговори 1921 р. демонструють, що британський уряд застосував комплекс взаємопов'язаних засобів впливу: лінгвістичне переозначення статусу Ірландії, контроль переговорного процесу, часовий та психологічний тиск, погрозу відновлення війни й маніпуляцію територіальним питанням. Поєднання цих інструментів дозволило Лондону досягти стратегічної мети — зберегти Ірландію в орбіті Британської імперії у формі

домініону. Водночас компромісний характер договору став джерелом гострого внутрішнього конфлікту, який невдовзі переріс у громадянську війну. Досвід англо-ірландських переговорів засвідчує, що дипломатичний тиск може забезпечити короткострокове політичне врегулювання, але не гарантує подолання глибинних суперечностей національно-визвольного руху.

Джерела та література:

- Townshend Ch. The Republic: The Fight for Irish Independence, 1918–1923. London : Penguin Books, 2014. 512 p.
- Laffan M. The Resurrection of Ireland: The Sinn Féin Party, 1916–1923. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 512 p.
- Fanning R. Fatal Path: British Government and Irish Revolution 1910–1922. London : Faber & Faber, 2013. 496 p.
- Ferriter D. A Nation and Not a Rabble: The Irish Revolution 1913–1923. London : Profile Books, 2015. 384 p.
- O’Halpin E. Defending Ireland: The Irish State and Its Enemies Since 1922. Oxford : Oxford University Press, 1999. 608 p.
- Documents on Irish Foreign Policy. Vol. 1: 1919–

1922. Dublin : Royal Irish Academy, 1998. 738 p.

- The National Archives (UK). CAB 23/24. Cabinet Minutes, 1921.

- The National Archives (UK). CAB 43/1. Irish Situation Committee Papers, 1921.

- Macardle D. The Irish Republic. Dublin : Irish Press, 1937. 982 p.

- Coogan T. P. Michael Collins: A Biography. London : Arrow Books, 2002. 560 p.

.

Петков С.В.

*доктор юридичних наук, професор,
полковник юстиції, професор кафедри
державно-правових гуманітарних наук
Навчально-наукового гуманітарного ін-
ституту Таврійського національного уні-
верситету ім. В.І.Вернадського*
<https://doi.org/10.5281/zenodo.22003255>

СОЦІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ КРАЄЗНАВСТВА В УКРАЇНІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ЛОКАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

Постановка проблеми. Сучасний розвиток українського суспільства, зумовлений процесами європейської інтеграції, децентралізації та повномасштабною російською агресією, актуалізував проблему формування локальної ідентичності й національної пам'яті. У цих умовах історичне краєзнавство набуває нового змісту, перетворюючись із напрямку історичної науки на міждисциплінарну галузь, що поєднує історію, соціологію, культурологію, музезнавство та освітню діяльність. Соціологічні дослідження дають змогу визначити рівень історичної обізнаності населення, особливості сприйняття культурної спадщини, ступінь залучення громад до збере-

ження історико-культурних пам'яток та їхній вплив на формування громадянської відповідальності. Сучасні дослідники наголошують, що локальна історія є важливою складовою формування національної ідентичності, оскільки усвідомлення історії рідного краю сприяє зміцненню історичної пам'яті та громадянської єдності [1, с. 141].

Метою дослідження є визначення ролі соціологічних методів у вивченні сучасного стану історичного краєзнавства в Україні, аналіз їхнього значення для формування локальної ідентичності, історичної пам'яті та громадянської активності населення.

Виклад основного матеріалу.

Соціологічні дослідження дедалі активніше використовуються у практиці історичного краєзнавства. Їх застосування дозволяє простежити, як населення сприймає історію власного регіону, які історичні події та постаті вважає визначальними, а також оцінити ефективність державної політики у сфері охорони культурної спадщини.

Основними методами таких досліджень є соціологічні опитування, анкетування, інтерв'ювання, фокус-групи, експертні оцінки та контент-аналіз. Вони дають можливість отримати інформацію про рівень історичної культури населення, визначити особливості локальної самоідентифікації та дослідити чинники формування історичної пам'яті [2, с. 35]. Важливим є також аналіз діяльності музеїв, архівів, бібліотек, громадських організацій та закладів освіти як центрів популяризації історико-краєзнавчих знань.

Після 2014 року, а особливо після початку повномасштабної війни у 2022 році, значно зріс інтерес українського суспільства до локальної історії. Соціологічні дослідження засвідчують, що громадяни дедалі більше ототожнюють себе не лише зі своїм регіоном, а й із загальноукраїнським історичним простором. Локальна ідентичність дедалі частіше розглядається як складова національної ідентичності, а істо-

рична пам'ять — як чинник суспільної консолідації [3, с. 64].

Особливого значення набувають дослідження серед молоді. Результати опитувань свідчать, що учні та студенти дедалі активніше долучаються до краєзнавчих експедицій, музейних проєктів, волонтерських програм із документування культурної спадщини та цифрових історичних ініціатив. Саме через дослідження історії своєї громади формується почуття відповідальності за збереження історико-культурної спадщини, що є важливою складовою громадянської компетентності [4, с. 97].

Суттєво розширили можливості соціологічних досліджень сучасні цифрові технології. Онлайн-анкетування, геоінформаційні системи, цифрові карти пам'яток, електронні архіви та аналіз соціальних мереж дозволяють оперативно відстежувати зміни громадської думки щодо історико-культурної спадщини. Особливо актуальними вони стали для прифронтових регіонів України, де здійснюється документування втрат культурної спадщини та вивчається роль місцевих громад у її збереженні [5, с. 118].

Соціологічний аналіз сучасного стану краєзнавства підтверджує, що ефективний розвиток цієї галузі можливий лише за умови взаємодії наукових установ, закладів освіти, музеїв, органів місцевого самоврядування та громадськості. Такий

підхід сприяє формуванню стійкої локальної ідентичності, розвитку історичної культури та зміцненню національної пам'яті українського народу [6, с. 11].

Висновки. Соціологічні дослідження є важливим інструментом розвитку сучасного історичного краєзнавства в Україні. Вони дозволяють комплексно досліджувати процеси формування локальної ідентичності, оцінювати стан історичної пам'яті територіальних громад, визначати рівень громадянської активності населення щодо збереження культурної спадщини та прогнозувати подальший розвиток краєзнавчого руху. Використання соціологічних методів сприяє вдосконаленню державної політики у сфері національної пам'яті, розвитку історичної освіти, музейної справи та формуванню консолідованого українського суспільства [7, с. 220].

Джерела та література:

1. Філіна Т. Дослідження локальної історії в системі формування національної ідентичності. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2025. № 1. С. 140–146.
2. Верменич Я. В. Конфліктологічний вимір становлення

регіональної ідентичності українського суспільства. Київ : Інститут історії України НАН України, 2025. 312 с.

3. Кривда Н. Ю. Колективна пам'ять як чинник формування національної ідентичності. Науковий вісник НУБіП України. Серія: Гуманітарні студії. 2018. № 299. С. 63–69.
4. Лісовська О. Історичне краєзнавство як засіб формування історичної пам'яті українського народу. Уманська старовина. 2016. № 2. С. 95–101.
5. Пасічник В. Процес формування національної ідентичності в незалежній Україні. Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення. 2022. № 1. С. 102–133.
6. Реєнт О. П., Смолій В. А. Краєзнавство в Україні: сторіччя досліджень та суспільного визнання. Краєзнавство. 2025. № 1. С. 6–18.
7. Довганик О. І. Проблематика української ідентичності й політики пам'яті в соціогуманітарних дослідженнях: сучасний стан і перспективи. Культурологічний альманах. 2026. № 1. С. 203–216.

ІСТОРІЯ ТА НАРОДОЗНАВСТВО СЛОБОЖАНЩИНИ

Дьякова О.В.

*кандидат історичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник,
обласного КЗ «Харківський науково-
методичний центр охорони культур-
ної спадщини»*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22003276>

НОВОРІЧНІ СВЯТА У ПІДНЕМЕЦЬКОМУ ХАРКОВІ

Постановка проблеми. У світі одними із найулюбленіших свят є Різдво Христове і Новий Рік. Адже воно – умовна межа між минулим і майбутнім. У ці празники навіть дорослі вірять у дива, сподіваються на краще життя у майбутньому. Не дарма в ці дні люди вітають один одного словами «З Новим роком, з новим щастям!» та «Христос народився! Славимо Його». У ХХ столітті в Харкові Різдво і Новий Рік святкували по-різному – все залежало від політичної ситуації. Навіть у лихоліття Другої світової війни люди намагались проводити минулий і зустріти новий рік, згадуючи і використовуючи національні традиції.

Метою даної публікації є висвітлення заходів, що проводились у Харкові під час нацистської окупації (жовтень 1941 – серпень 1945).

Джерельною базою для висвітлення теми слугують часопис «Нова Україна», спогади людей, що пережили окупацію, та програма ново-

річних свят у народній школі [2, 3, 5].

Виклад основного матеріалу.

Нацистська окупація Харкова тривала 641 добу і у цей період харків'яни двічі відзначали новорічні і різдвяні свята – у 1942 і 1943 роках.

Описуючи перше святкування Нового Року, насамперед треба згадати, що нацисти захопили Харків 24 жовтня 1941 року. Після бойових дій між Вермахтом і Червоною армією багато будівель лежало в руїнах. Життя місцевого населення кардинально змінилось. З перших днів окупації на вулицях по декілька днів висіли трупи страчених німцями місцевих жителів. Обшуки та облави стали буденністю. Уже з самого початку листопада чимало городян голодувало і основною метою існування стало діставання продуктів харчування.

Також варто згадати, що німецьке керівництво, бажаючи отримати прихильність окупованого насе-

лення, вдалося до деяких тактичних поступок у культурній та релігійній сферах. В Україні українська мова була проголошена державною на рівні із німецькою [4, с. 48], а значить певну підтримку мала і культура, невід'ємною частиною чого були національні традиції.

У перші дні окупації в місті постала нова влада: німецька військова і міська управа, сформована із місцевих жителів. На початку грудня відновило свою роботу товариство «Просвіта», яке піклувалось про розповсюдження української мови і культури серед місцевого населення (особливо в адміністративних і громадських установах).

Про те, що у Харкові готувались до святкування Нового року, можна дізнатися із нотатки, надрукованої у газеті «Нова Україна» за 24 січня 1941 року. У ній говорилося, що у Міському парку, парку імені Шевченка та Григорівському бору (Нова Баварія) зникло сотні ялинок і сосен і навіть на Миколаївському майдані (зараз – площа Конституції) було зрублено декілька сріблястих ялинок [5, 24 грудня 1941]. Хоча тут важко визначити, хто нищив дерева – харків'яни чи окупанти – із публікації не зрозуміло. Але маючи свідоцтва про поводження німців на захоплених територіях, можна подумати і на них. Утім не варто виключати і місцеве населення.

Слід відзначити, що пересічні

мешканці, місцеве керівництво і окупанти по-різному святкували ці празники.

Про родинне святкування Нового року у своїх мемуарах розповідала Леонтіна Алксніс, якій у 1942 році було 12 років: «мама спекла, так званий "торт". На відміну від "Наполеона" він називався "Гітлер". Він складався з морожених бураків, картопляних очищень, взятих на німецькій кухні, висівок і лушпиння від пшона, а може проса. Все це запікалося на деці в духовці. Я тоді вела щоденник і почала його саме з 1 січня 1942 р. Як зараз пам'ятаю першу фразу: "Новий рік провели огидно"» [2, с.470]. Далі вона згадувала, що «на Новий рік ялинки в мене, звичайно, не було, але розбираючи саморобні ялинкові іграшки, я знайшла серед них цукерку. Це здалося справжнім дивом [2, с. 503].

На міському рівні святкування Нового Року відбувалось під егідою місцевої адміністрації: районних бургомістрів (на кшталт сучасних районних виконавчих комітетів), міської управи і «Просвіти». Інформацію про це можна отримати зі шпальт міської газети «Нова Україна». У числі за 23 січня 1941 року було розміщено дві замітки, де розповідалось про різдвяні подарунки пораненим німецьким солдатам і наміри щодо відкриття клубу в 9-му бургомістраті (район залізниці Основа), де планувалось святкувати Різдво і встановити новорічну ялинку

[5, 23 грудня 1941]. А у повідомленні, розміщеному наступного дня, висвітлювалось, що в 11-му райбургомістраті (район Верещаківки) в одній із їдальнь для новорічного святкування зібралось 300 осіб. Серед присутніх були і діти, яким роздавали подарунки. А після святкового столу присутні танцювали і співали українські пісні [5, 24 грудня 1941].

7 січня 1942 року вийшов святковий номер газети, повністю присвячений святу Різдва. У ньому було надруковано вірші на честь празника, нагадувалось про відновлення святкових традицій, заборонених у радянські часи, тощо [5, 7 січня 1942].

У числі за 11 січня 1942 року опубліковані замітки про святкування Різдва місцевою адміністрацією та українською громадськістю. Невідомий автор писав, що свято відзначали двічі: перший день – у міській управі, а на другий день – у Будинку національної культури, де «господарями було українське жіноцтво, зорганізоване в "Союзі українок" та Товариство "Просвіта"». На зборах виступав цивільний бургомістр Олексій Крамаренко, після нього – співаки і актори давали концерт і все закінчувалось урочистою вечерею і подарунками. У публікаціях підкреслювалось, що у всіх храмах відбулись різдвяні богослужіння, що заборонялось у радянські часи. Також відмічалось, що на молебні прийшло багато людей і навіть

храми не могли вмістити всіх бажаючих [5, 11 січня 1942].

У публікаціях відзначалось, що свята проводились з традиційними для них українськими колядками і щедрівками.

У той же час німці Новий 1942 рік зустрічали гучно: «Вони вискакували з будинків надвір і стріляли в повітря. Нас ця стрілянина злякала, доки не зрозуміли, в чому річ», – згадувала Л. Алксніс [2, с. 503-504]. «У новорічну ніч зчинилася страшна стрілянина. Німці стріляли з кватирок, вискакували надвір, кидалися сніжками. Спочатку ми дуже злякалися, а потім зрозуміли, у чому справа. Виявляється це вони так "салютували" з нагоди нового року» – описувала мемуаристка поведінку окупантів [2, с. 470].

Як відомо, німців розміщували по квартирах, відселяючи господарів у підсобне приміщення або невеличку кімнатку. Стосунки між господарями і квартирантами складались по-різному. Часто харків'яни згадують добре ставлення до себе з боку постояльців.

Л. Алксніс, у квартирі якої проживали солдати, згадувала, що «у Новий рік у них знайшлася маленька штучна ялинка зі свічками, які затискачами прикріплювалися до неї. Ми вперше бачили таку. Німці пили шнапс і співали «O Tannenbaum, o Tannenbaum, wie grün sind deine Blätter» («О ялинко, о ялинко, які зелені твої гілки!») [3,

с.470].

Окремо варто зауважити, що важлива новорічна інформація містилася у «Новій Україні» за 11 і 14 січня 1942 року. На шпальтах часопису за 11 січня було надруковано новорічну відозву А. Гітлера до німецького народу «Батьківщина ніколи не зможе винагородити своїх синів за те, що вони зробили для неї!», виголошену 31 грудні 1941 року. В ній фюрер дякував німецьким солдатам за перемоги у попередні роки і просив Бога у 1942 році «принести вирішення, яке врятує наш народ і союзні йому нації» [5, 11 січня 1942].

А у газеті за 14 січня містилася велика стаття тодішнього головного редактора газети Петра Сагайдачного «1942», яку можна також вважати новорічною промовою, але місцевого масштабу. Дана публікація прославляє окупаційну владу і закінчується словами про віру в перемогу Вермахту і входження Нової України до Нової Європи [5, 14 січня 1942].

Ці дві публікації демонструють переконання, якщо не в остаточну перемогу, то принаймні в тріумф німецької армії, що призвело б до зміцнення існуючої влади на місцях.

Отже, не дивлячись на матеріальні труднощі, стрес після зміни влади, а значить і умов життя, в Харкові все ж відзначали Новий рік і Різдво.

У 1942 році місцеві жителі все

ж пристосувались до нових життєвих обставин. Принаймні у другій половині 1942 року такого жахливого голоду, як наприкінці 1941 – навесні 1942 років, коли від виснаження померло сотні тисяч людей, не було (натомість слід додати, що нестача їжі все ж у багатьох сім'ях харків'ян відчувалася і надалі, а пошук продуктів харчування був важким і виснажливим випробуванням для всієї родини, при чому включаючи і дітей).

У 1942 році місцева адміністрація зуміла відновити роботу початкових шкіл, які у той час називались «народними», і дитячих садків. Їх кількість не задовольняла потребу, але все ж таки більшість дітей відновили навчання, а батьки змогли віддати малечу у дошкільні заклади і піти працювати.

Міська управа напередодні і під час празників намагалась налаштувати населення на святковий настрій. Для цього дітям у школах, дитячих садках організовували свята. Цим займалися різні відділи міської управи і райбургомістратів: освіти, соціальної опіки, пропаганди тощо.

У відділі освіти міської управи розробили шаблон програми зустрічі нового 1943 року. Заходи мали включати: а) виступ учителя із розповіддю про Різдво, ялинку, колядки і щедрівки, б) виступ художньої самодіяльності, в) танки, ігри та розваги, г) сніданок, д) роздача подарунків. Пропонувалось учням і педаго-

гам разом власноруч робити ялинкові прикраси і прикрашати приміщення для свята. На ялинці і взагалі у приміщенні, де проводились святкові заходи, заборонялось використовувати свічки задля протипожежної безпеки. [3, арк. 1-2].

Співробітник відділу освіти Дмитро Соловей розробив poradnik, у якому запропонував вірші, п'єси для декламації та інсценування із новорічним і різдвяним забарвленням, загадки на зимову тему [3, арк. 28-59]. Більшість творів, які пропонувалось використати у концертах і розвагах, мають українське походження, що викликано бажанням місцевого цивільного керівництва виховувати підростаюче покоління в проукраїнському дусі.

Розробка плану проведення новорічних і різдвяних свят проводилась завчасно і кожна школа мала здати сценарій до відділу освіти міської ради до 16 грудня [3, арк. 1].

Також новорічні і різдвяні свята проходили у дитячих садках [5, 30 грудня 1942]. Про урочистості у дитячому садку № 2 описано у часописі «Нова Україна» за 12 січня 1943 року невідомим автором, що підписався криптонімом Д.Н. Для розваг до малечі прийшов не тільки Дід Мороз, а й завітали школярі з 3-ї школи. Прикметно, що діти і дорослі співали пісні українською та німецькою мовами [5, 12 січня 1943], що говорить про необхідність знати і розуміти мову окупантів, а не тільки

українську.

Кошти на дитячі подарунки мали виділяти райбургомістрати, кооперативи, артіль та інші установи й організації [3, арк. 1-2]. Так, українське товариство «Культура» за ініціативою скульптора Костянтина Бульдїна виділило на подарунки учням 3-ї народної школи (розташовувалась на вул. Чорноглазівський) 5 тисяч карбованців [5, 24 грудня 1942]. На той час це був неймовірно щедрий внесок. Утім само товариство «Культура» залишило по собі недобрі згадки, бо скуповувало у голодуючих харків'ян коштовності і твори мистецтва для перепродажу окупантам [1, с. 161].

Але не всім школам так щастило із меценатами. У 7-й школі (Нова Баварія) таких щедрих покровителів не знайшлося і тому подарунки планували надати лише 35 учням [3, арк. 6-бзв.].

Про зустріч Нового року серед пересічних харків'ян інформації не виявлено. Тим не менш кандидат економічних наук, викладач інституту інженерів комунального господарства (зараз – Харківський національний університет міського господарства імені М.О. Бекетова) Михайло Усик у своєму щоденнику 12 грудня 1942 року зробив запис: «Чутки. Повзуть шепти з усіх боків. Народ страшенно втопився, ненависть до німців зросла колосально. Відкрито [про це] кажуть, висловлюючи невдоволення. Жадібно ловлять звіс-

тки про успіхи наших [тобто бійців Червоної армії – *Авт.*]» [2, с. 83]. А у перший день 1943 року Михайло Андрійович з гіркотою відзначав: «Новий рік. Чотирнадцять місяців німецького ярма відійшли в історію. Про нього, ярмо, будуть написані томи – про десятки тисяч смертей в одному лише Харкові, про пограбовані, розстріляні, про мученицькі страждання та загибель наших військовополонених в Олександрівській лікарні, про пшоняний хліб, – словом, про трагедію нашого міста, нашого народу» [2, с. 84]. Такі нотатки наводять на висновок, що М. Усик, якщо і зустрічав Новий рік, то не в доброму гуморі. І по інтонації відомих мемуарів про нацистську окупацію міста, такий настрій у 1941-1943 роках відчувався у багатьох харків'ян.

Святковим вийшов часопис «Нова Україна» 1 січня 1943 року. У ньому були надруковані передова стаття головного редактора Всеволода Царинника, стаття цивільного бургомістра Олександра Семененка «Віра в майбутнє», вірш В. Веретенченка «Крізь бурю й сніг» та інші публікації, присвячені святковим подіям.

Цікаво, що новорічна відозва А. Гітлера «Німеччина перемагає» на шпальтах газети побачила світ пізніше – 3 січня. Але це скоріш за все було пов'язане із необхідністю певного часу на отримання стенограми і переклад її українською мовою. І все

ж слід відмітити, що на відміну від січневих номерів «Нової України» 1942 року, де спочатку побачила світ німецька новорічна промова, у 1943 році місцева новорічна стаття була опублікована раніше, навіть у перший день Нового року.

У новорічних статтях головного редактора часопису і керманіча Німеччини, як і минулого разу, говорилося про славне майбутнє у спільній європейській родині. «В спільній боротьбі з Німеччиною і народами Нової Європи за наші спільні ідеали ми тільки й можемо здобути собі таке реальне щастя», – запевняв Вс. Царинник читачів «Нової України» [5, 1 січня 1943].

На рівні міста для підйому настрою харків'янам, місцева адміністрація влаштовувала традиційні заходи: молебні у церквах, концерти, вистави. Для поважних гостей, серед яких були й активісти, що підтримували нову владу словом і ділом, були влаштовані святкові зустрічі у міській управі, райбургомістратах і товаристві «Просвіта» [5, 10 січня 1943]. Як і минулого року, на них виступив бургомістр Олександр Семененко, артисти зорганізували концерт, після якого була влаштована урочиста вечеря із роздачею подарунків.

Німці новорічну ніч 1943 року зустрічали не так гучно як попередню. За спогадами М. Усика, вони її відзначили «пострілами на кшталт минулого року. Але яка різниця у пальбі! Зустрічаючи 1942 рік, німці

палили зосереджено і безперервно години дві після 12 години ночі. 1943 зустріли кількома пострілами» [2, с. 84]. Причиною цього спогадо-вещь вважав невдачі на фронті, через що «черв'яки сумніви глинуть їхні серця» [2, с. 84].

Висновки. Аналізуючи наявні документи можна побачити, що, не дивлячись на жахливі умови життя під час нацистської окупації, люди все рівно святкували Новий рік і Різдво. Але робили вони це по-різному. А це дає підстави поділити харків'ян на дві категорії: перше – пересічне населення і друге – керівництво та активісти міста. Окремо варто виділити ще одну категорію святкуючих – це нацистські окупанти.

Більшість пересічних харків'ян відзначали цей празник дуже скромно, не маючи можливості накрити святковий стіл і поставити ялинку. Тим не менш місцева адміністрація намагалася підняти людям настрій, влаштовуючи концерти і новорічні заходи.

Для себе і своїх однодумців керівники управлінських структур організовували урочистості, на яких виступали актори, накривалися святкові столи і роздавалися подарунки.

Особливістю новорічних свят часів нацистської окупації було офіційне повернення Різдва, яке у радянські часи заборонялось як один із релігійних забобонів. Відповідні молебні проводились у церквах міста і чимало людей у цей день приходило

на службу. Із публікацій часопису видно, що святкували Різдво 7 січня. Також специфічним можна вважати використання саме українських традицій колядування і щедрювання у ці празники.

Окремо слід відзначити, що дорослі намагались зробити свята для дітей. Для цього у відкритих у 1942 році школах і дитячих садках ставились ялинки, проводились розваги, святкові сніданки, роздавалися подарунки.

Таким чином, можна стверджувати, що у Харкові місцеве населення, адміністрація попри гнітючу атмосферу нацистської окупації святкували Новий Рік і Різдво, зберігаючи у такий спосіб народні традиції і залучаючи до них підростаюче покоління.

Джерела:

1. Гальченко В., Немцова В., Сачко В., Чудійович І. Михайло Козик – художник і керівник: повернення із забуття. *ХУДПРОМ: Український журнал з мистецтва і дизайну* / за ред. Є. Котляра. Харків : ХДАДМ, 2023. Т. XXV. Вип. 1. С. 140-176.
2. Город и война: Харьков в годы Великой Отечественной войны / Сост.: С. М. Куделко, С. И. Посохов, Е. В. Дьякова. СПб.: Алетейя, 2012. 568 с.
3. Державний архів Харківської області. Ф. Р-2982. Оп. 4. Спр. 205. Программы празднования елки в национальных школах (репертуар концертов и вечеров). Январь 1942.

77 л.

4. Дьякова О.В. Мовна політика гітлерівців в Україні (на прикладі Харкова). *Українство: динаміка сенсів і вимірів національного буття*:

матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Кривий Ріг, 6 листопада 2020 року. Кривий Ріг, 2020. С. 47-51.

5. Нова Україна (Харків).

Місостов Т.Ю.

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри всесвітньої історії
ХНПУ імені Г.С. Сковороди

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22003290>

МІКРОТОПОНІМИ САЛТІВСЬКОГО РАЙОНУ М. ХАРКОВА

В умовах збройного протистояння нашої держави російській агресії, ставкою в цій війні є не тільки свобода і життя мільйонів звичайних українців, а й, взагалі, питання існування української нації в цілому. Тому, цілком закономірним в такий ситуації є відчайдушне намагання українців зберегти свою національну ідентичність, свою культуру та історію. При цьому, на тлі розгортання в українському суспільстві хвилі національного спротиву та посилення ідей національного самовизначення, неабиякого значення набуває саме збереження історичної пам'яті стосовно місцевої регіональної історії в, так званих, прифронтових зонах. Саме такі зони є найбільш постраждалими від війни, як в економічному так і в історико-культурному відношенні. У прифронтових зонах ворог постійно й методично руйнує всі культурні та історичні пам'ятки, намагаючись

таким чином повністю стерти будь які ознаки, як української національної ідентичності, так і славетного минулого українського народу. На Харківщині таких прикладів, на жаль чимало: практично повністю зруйновано музей Г.С. Сковороди в Сковородинівці, зруйновано краєзнавчий музей м. Куп'янська, повністю зруйновано пожежею садибу Донців-Захаржевських у Великому Бурлуку тощо.

Салтівський район м. Харкова відомий насамперед своїм однойменним житловим масивом, якій за кількістю проживаючого тут населення (близько 400 тисяч осіб) є найбільший серед подібних, так званих спальних районів в Україні. Більш того, за своїми масштабами й кількістю населення Салтівський район перевищує цілий ряд обласних центрів України. На жаль, саме цей район Харкова зазнав перші й найбільші руйнування під час втор-

гнення російських військ в Україну, особливо в перші місяці війни. Найбільш постраждалою виявилася північна околиця Салтівського району, яка має назву Північна Салтівка.

Історія заселення території сучасного Салтівського району не є якоюсь стародавньою і не має великого спадку старовинних історичних пам'яток. І хоча тут, в ході деяких археологічних розвідок, були виявлені залишки культурного шару часів бронзового віку, а також окремі скіфські поховання, початком заселення цієї території історики вважають, насамперед, початок ХХ століття. Саме в цей час на північно-західній околиці Харкова з'являється кілька приміських поселень, одне з яких мало назву Тюринка і збереглося до наших днів у вигляді окремої, забудованої приватними оселями, місцевості, яка входить до Салтівського району. Протягом ХХ століття на території району відбувалось поступове заселення та забудова, але масове будівництво цілих мікрорайонів з багатоповерхівками розпочалося в кінці 60-х років – протягом 70-х років. Останньою в кінці 80-х – на початку 90-х років була забудована північна частина району, яка отримала назву Північна Салтівка.

Назва топоніму Салтівка, який є основою Салтівського району, походить від назви Салтівська дорога, яка вела з Харкова на селище Старий Салтів. Саме вздовж цієї

дороги і з'явилися перші забудови Салтівського селища, яке складалося з кількох розрізнених селищ з одно- та двоповерховими будинками. Масштабне будівництво нових мікрорайонів з величезною кількістю багатоповерхівок перетворило Салтівське селище на загальновідомий Салтівський житловий масив. Звісно, що Салтівка в історичному ракурсі є доволі молодим топонімом і відноситься до часів новітньої та сучасної історії України. Втім, Салтівка вже давно стала не просто одним з районів Харкова, а й певним його загальновідомим брендом. Вона впевнено має статус важливої складової нашого міста, без якої Харків зараз просто неможливо собі уявити.

Мікротопоніми, які є у будь-якому населеному пункті, відіграють важливу роль при вивченні місцевої історії. Саме завдяки вивченню походження тих чи інших назв місцевих об'єктів мікротопонімії, дослідник має можливість реконструювати історію заселення окремої місцевості чи району, вивчити місцеві діалекти та особливості місцевих говірок тощо. Однією з важливих особливостей походження та існування мікротопонімів є те, що зазвичай вони відомі в основному тільки місцевим мешканцям, утворюються переважно на базі місцевої [лексики](#) і незафіксовані у писемних джерелах, якщо не стали предметом окремого вивчення. Але

найголовніше є те, що значна частина назв місцевих мікротопонімів з часом повністю зникає і це є достатньо природнім процесом, пов'язаним зі змінами як географічного місцевого середовища, так і поколінь місцевих мовців.

Салтівський район, як і будь яка інша заселена місцевість має свої унікальні мікротопоніми, походження назв яких ще потребує детального дослідження. Закономірний процес зникнення певної частини назв місцевих мікротопонімів робить процес їх вивчення вкрай актуальним, бо зникають навіть ті назви, якими користувалися ще кілька десятків років тому. А без розуміння тих чи інших місцевих назв неможливо повноцінно висвітлити історичну хронологію розвитку тієї чи іншої населеної місцевості.

Зазвичай, за своїм походженням, назви мікротопонімів Салтівського району можна умовно розділити на кілька категорій:

1. Назви окремих районів. Мікротопоніми, які складаються з окремих історично зафіксованих районів (наприклад, Тюринка, селище Шевченки, селище імені Кірова, Стара Салтівка, Північна Салтівка тощо).
2. Назви вулиць. Райони, які розташовані вздовж окремих вулиць. Доволі часто, назви даних мікротопонімів представляють з себе скорочені або видозмінені назви місцевих вулиць (наприклад,

«Полтинник» або «50 на 50» – видозмінена назва району перехрестя колишніх проспектів 50 років ВЛКСМ та 50 років СРСР, «Трактора» - район вздовж вулиці Тракторобудівників та інші).

3. Назви станцій метро. Місцевість біля окремих станцій харківського метрополітену, назви якої також часто видозмінені (наприклад, «Студняк» - назва району біля станції метро «Студентська» або «Барабашово, Барабан чи Барабашка» - назви району та базару біля станції метро «Академіка Барабашова»).
4. Назви магазинів, торгових центрів, ресторанів та нічних клубів. Місцевість біля зазначених торговельних та розважальних пунктів. При цьому, доволі часто назва мікротопоніму залишається навіть у разі змінення назви торговельного закладу або навіть його зникнення (наприклад, «район Океану» біля вже не існуючого рибного магазину «Океан» або «район Каравану» біля закритого з початку війни ТРЦ з відповідною назвою, «район Сочи» біля кафе «Салтівський дворик», яке раніше мало назву «Сочи» тощо). Іноді зустрічаються назви, які харків'яни давали безіменним магазинам (наприклад, «Мавзолей» - саме так місцеві мешканці називали архітектурний ансамбль або комплекс торгових й побутових закладів, розташова-

ний на схилі біля мосту по вул. Гвардійців Широнінцев. Мабуть, своєю конфігурацією цей комплекс чимось нагадував харків'янам відому споруду на Червоній площі...).

5. Базари. Всі великі базари на Салтівці мали свої «народні назви» (наприклад вже згадуваний базар «Барабашово», базар «Московський» – базар, розташований біля мосту по вул. Академіка Ландау, який перетинає колишній Московський проспект, перейменований в проспект героїв Харкова, базар «Круглий або Шайба» – базар, який розташований недалеко від станції метро «Салтівська» вздовж вул. Нескорених. Отримав таку назву від круглою за формою будівлі колгоспного ринку, розташованої на його території).

6. Окремі місця і палаци дитячого відпочинку та творчості. Прикладом мікротопоніму, який вже змінив назву після кардинальної перебудови об'єкту, є «Детский городок» біля перехрестя вулиць Нескорених і Тракторобудівників, який змінив назву на Урбан-парк після оновлення. Зустрічаються також мікротопоніми, назви яких позначені серед місцевого населення нелітературною мовою (наприклад, район біля Харківського палацу дитячої та юнацької творчості на вул. Тракторо-

будівників, місцеві називають нелітературною назвою чоловічого статевого органу з-за розташованої поряд з палацем башти обсерваторії, яка, мабуть, й нагадує їм цей орган...).

Безліч інших мікротопонімів розташовані по всій території Салтівського району м. Харкова, назви яких беруть своє походження як від окремих об'єктів господарської діяльності місцевого населення, так і географічних об'єктів, зокрема: ярів, балок, джерел, струмків, височин та схилів тощо. Всі вони потребують окремого вивчення і письмової фіксації для того щоб не втратити цю важливу складову місцевої історії.

Отже, дана проблематика, на наш погляд, є достатньо актуальною і перспективною для детального розгляду і вивчення. Вона потребує не тільки виявлення і дослідження маловідомих або повністю забутих назв місцевих об'єктів Салтівського району, а й постійного оновлення списку салтівських мікротопонімів, які закономірно й природньо з'являються з часом та змінами, які відбуваються в житті місцевого населення.

Тарапон О.А.

кандидат історичних наук, доцент, завідувач науково-дослідного відділу нематеріальної культурної спадщини Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав», доцент кафедри історії і культури України та спеціальних історичних дисциплін Університету Григорія Сковороди в Переяславі.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22003300>

**МЕМУАРИ ІЗ ФОНДОВОЇ КОЛЕКЦІЇ НІЕЗ «ПЕРЕЯСЛАВ» ЯК ДЖЕРЕЛО
КРАЄЗНАВЧИХ СТУДІЙ З ІСТОРІЇ ПЕРЕЯСЛАВЩИНИ 1917 – ПОЧАТКУ
1920-Х РР.**

Краєзнавчі дослідження, як вагома складова наукових пошуків, часто потребують додаткових джерел, щоб заповнити лакуни історичних подій на місцях. Так, до джерел краєзнавчого характеру з історії Переяславщини 1917 – початку 1920-х рр. відносимо: 1) матеріали архівів; 2) періодичні видання досліджуваного періоду; 3) джерела особового характеру. Оскільки перші дві групи, виявлені на сьогодні, не дають повної картини історичних подій в регіоні, важливу роль відіграють джерела особового характеру, серед яких вагоме місце посідають мемуари із фондової колекції Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». Частково їх аналіз здійснено авторкою у низці публікацій, однак, інформативний потенціал даного краєзнавчого джерела з

історії Переяславщини не вичерпаний.

Мета публікації – на прикладі мемуарів із фондової колекції НІЕЗ «Переяслав» показати важливість даного виду джерел у розвитку краєзнавчих студій.

Попри те, що з позицій традиційної історіографії, особові джерела трактуються як суб'єктивні та додатково-ілюстративний матеріал, для історії «знизу» вони мають надзвичайно важливе значення [1, с.145]. Мемуари розглядаються як носії історичної самосвідомості особи. Вони виступають як джерелом фактичної інформації, так і чинником культурно-історичного процесу, пам'яткою суспільно-політичної думки конкретної епохи [2, с. 66-67]. Ними послуговуються при написанні історії повсякденності,

визначальними вони є і для дослідження краєзнавчої історії. Як указує дослідниця О. Коляструк, его-документи «відображають відчуття реалій, сприяють розумінню атмосфери подій», при цьому відображають індивідуальність автора, його бачення світу, тому і вміщують суб'єктивність автора в оцінках і судженнях [1, с.145]. Характеризуючи мемуари як «дзеркало душі», А. В. Санцевич актуалізував роль людського фактору в історії, акцентував увагу на соціальній психології та масовій свідомості, що дозволить досліднику уникнути однобічності і шаблонності в дослідженнях [2, с.87].

Мемуари із фондів НІЕЗ «Переяслав», які стосуються періоду 1917 – початку 1920-х рр. приурочені річниці т. зв. жовтневої революції, писалися авторами, переважно, на запит тодішнього керівництва Заповідника.

Ці джерела включають дві умовні групи:

1) невеликі за обсягом матеріали (у формі листів, записок, автобіографій), що належать представникам партійно-комсомольського активу Переяславщини указанного періоду – мають певний шаблонний ідеологічний характер, відтворюють заходи по встановленню комуністичного режиму на Переяславщині, ідеалізуючи та героїзуючи цей процес. Писалися на запит му-

зейного керівництва особами, яких із Переяславщиною пов'язував короткий період часу «революційної боротьби», що зумовило абстрактний виклад матеріалу [4, с.81, 88].

2) Спогади Олександра Рубана з історії Переяславщини 1917 – 1920 рр. – великий за обсягом матеріал одного з керівників повстанського руху на Переяславщині, присвячені «п'ятидесятиріччю радянської держави» – результат тривалих роздумів автора, учасника та очевидця бурхливих історичних подій на теренах малої Батьківщини. Містять не лише власні роздуми про пережите, але й критичний аналіз спогадів інших учасників подій, який не завжди вкладається у «канонічні» ідеологічні рамки, попри намагання автора дотримуватися радянської концепції історії революції та боротьби за владу [5, с.108-110].

У розвитку історичного краєзнавства означені мемуари є вагомим додатковим, а почасти і головним, джерелом відтворення історичних процесів на теренах Переяславщини в період національно-визвольних змагань 1917 – початку 1920-х рр. та початкового етапу утвердження більшовицького режиму в Україні.

Мемуарні матеріали партійно-комсомольських діячів є додатковим джерелом краєзнавчих досліджень з історії Переяславщини, які:

- Доводять, що організаторами і керівниками перших комуністичних осередків та радянських організацій, в значній мірі, були люди фактично не пов'язані з Переяславщиною (вихідці з різних місць, частково командировані з Києва);

- Дають можливість встановити прізвища та деякі дані організаторів більшовицьких структур в регіоні;

- Містять інформацію про перші більшовицькі структури (ЧОП – частина особливого призначення «для боротьби з бандитизмом», комнезами тощо);

- Окреслюють напрямки роботи з втілення більшовицьких трансформацій початкового етапу;

- Вміщують важливі матеріали для розуміння повсякденної історії [4, с.81-87].

Спогади Олександра Рубана є важливим джерелом з історії Переяславщини 1917 – 1920 рр., які:

- Дозволяють установити віхи біографії автора, рівень його освіченості;

- Відтворюють хронологію подій в регіоні;

- Описують основні історичні процеси періоду Центральної Ради, Гетьманату та Директорії;

- Деталізують військові змагання в регіоні;

- Показують соціальні перетворення на теренах Переяславщини та фактори, що на них впли-

вали;

- Дозволяють уточнити географічні локації подій;

- Персоніфікують регіональну історію: дають поіменні списки повстанських загонів, їх керівників та приналежність членів загонів до населених пунктів, списки громадських діячів Переяслава за партійною приналежністю тощо;

- Представляють авторські психотипи вагомих постатей в регіоні;

- Висвітлюють суперечності між прихильниками різних політичних течій через призму людських відносин, системи поглядів та інше;

- Розкривають гостроту національного питання на місцях та ставлення до нього представників різних політичних сил;

- Дозволяють спростувати героїзований показ встановлення комуністичної влади, властивий радянській історіографії, а також показують факти зловживання владою, приписування собі більшовицькими діячами «героїчних вчинків» періоду революції тощо;

- Показують широке соціальне тло військово-політичних подій на Переяславщині;

- Дають багатий матеріал для регіонального зрізу повсякденної історії [3].

О. Рубан деталізував сюжети, які стосувалися його особисто і впливали на його життєву

траєкторію, наприклад, бій, в якому дістав поранення, розстріл німцями полонених членів повстанського загону, серед яких опинився і автор, детально аналізує витоки та розвиток національних процесів, через які він зазнав звинувачень від більшовицького активу, указує на прорахунки більшовицького командування в даному напрямку, зрештою, окреслює особисті непорозуміння з представниками партизанських загонів, ідейний конфлікт з більшовицькими лідерами на місцях тощо [3, арк. 262-271]. Дана деталізація дає підстави стверджувати про особисту причетність автора спогадів до більшості описуваних подій в регіоні, про знання ним ситуації, місцевих діячів, а порівняльний аналіз власних спогадів з інформацією в інших джерелах показує намагання об'єктивного підходу до написання мемуарів.

Отже, мемуари із фондової колекції НІЕЗ «Переяслав» є вагомим джерелом для розвитку краєзнавчих студій з дослідження періоду національно-визвольних змагань на Переяславщині 1917 – 1920 рр. та початкового етапу встановлення окупаційного більшовицького режиму в регіоні. Ретельне вивчення та критичний порівняльний аналіз джерел особового походження суттєво розширює можливості краєзнавчих досліджень.

Джерела і література:

1. Коляструк О. А. Документи особового походження як джерела з історії повсякденності. URL: <http://history.org.ua/JournALL/journal/2008/2/13.pdf>
2. Любовець Н. І. Вивчення мемуарів як історичного та біографічного джерела: до історіографії проблеми. Національна бібліотека України. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/27725/05-Lyubovets.pdf>
3. Спогади Рубана Олександра «Повстанський рух на Переяславщині (1917-1920)». Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав». Науково-допоміжний фонд. РД-446. 276 арк.
4. Тарапон О. Мемуари із фондової колекції НІЕЗ «Переяслав» як джерело вивчення історії комсомолу Переяславщини». *Переяславіка: Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»*. 2023. Вип.23(25). С.81-88.
5. Тарапон О. Спогади Олександра Рубана із фондової колекції НІЕЗ «Переяслав» як джерело вивчення національно-визвольних процесів на Переяславщині 1917-1921 рр. Краєзнавство Переяславщини: дослідження, проблеми, статті: матеріали круг. ст. (13 жовт. 2022 р., м. Переяслав) / упоряд.: Т. Ю. Нагайко. Переяслав –

Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2023. 124 с. (Серія «Краєзнавча бібліотека Пе-

реяславщини» ; вип. 23). С.108-116.

Васильєва Є.А.

вчитель історії Комунального закладу «Новопокровський опорний ліцей» Новопокровської селищної ради Чугуївського району Харківської області.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22003316>

ЗЕМСЬКА ОСВІТА ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ДОСВІД РОЗВИТКУ ПОЧАТКОВОГО ШКІЛЬНИЦТВА

Постановка проблеми. Одним із найважливіших напрямів діяльності земських установ після реформи 1864 р. стало сприяння розвитку народної освіти. Земства, як органи місцевого самоврядування, відіграли провідну роль у розширенні мережі початкових шкіл, підготовці педагогічних кадрів, матеріальному забезпеченні навчальних закладів та поширенні грамотності серед населення. Особливо вагомий внесок у розвиток освіти зробило Харківське губернське земство, діяльність якого стала одним із прикладів успішного поєднання державної політики та місцевої громадської ініціативи. Досвід земської освіти набуває особливої актуальності в умовах сучасної реформи місцевого самоврядування та модернізації освітньої системи України, оскільки демонструє ефективність участі територіальних

громад у розвитку освіти [1, с. 159–164].

Мета дослідження полягає в аналізі основних напрямів діяльності Харківського губернського та повітових земств у розвитку народної освіти, визначенні їхнього внеску у формування мережі початкових шкіл, матеріального забезпечення навчального процесу та підготовки педагогічних кадрів у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу.

Після створення земських установ у Харківській губернії одним із пріоритетних напрямів їхньої діяльності стало забезпечення доступності початкової освіти. На першому етапі земства дотримувалися принципу підтримки місцевої ініціативи: основні витрати на відкриття шкіл покладалися на сільські громади, тоді як земські

установи надавали фінансову допомогу, забезпечували школи підручниками, навчальним обладнанням та здійснювали організаційний супровід навчального процесу [1, с. 160].

Поступово участь земств у фінансуванні освіти істотно зростала. Уже з 1880-х років губернське земство регулярно виділяло кошти на придбання навчальної літератури, меблів, наочного приладдя, ремонт шкільних приміщень та їх будівництво. У 1866 р. Харківське губернське земство асигнувало кошти на комплектування бібліотек народних шкіл, а наприкінці XIX ст. фінансування освіти стало однією з найбільших статей земського бюджету [2, с. 19–21].

Важливим напрямом діяльності земських установ була підтримка вчительства. Земства поступово збільшували матеріальне забезпечення народних учителів, виплачували додаткові надбавки до заробітної плати, організовували педагогічні курси та сприяли підвищенню професійної кваліфікації. Завдяки цьому вдалося залучити до роботи більш підготовлених педагогів і підвищити якість навчання у сільських школах [3, с. 219].

Особливе місце в діяльності Харківського земства посідало питання запровадження загального початкового навчання. Після революційних подій 1905–1907 рр.

Міністерство народної освіти розпочало розроблення проєкту загального навчання, а земства отримали завдання створити перспективну мережу початкових шкіл. Харківське земство активно долучилося до цієї роботи, розробляючи плани відкриття нових навчальних закладів відповідно до потреб населення губернії [4, арк. 90–92].

Поряд із розвитком шкільної освіти земства значну увагу приділяли позашкільній просвітницькій діяльності. При народних школах відкривалися бібліотеки та читальні, організовувалися народні лекції, недільні школи, проводилися просвітницькі заходи для дорослого населення. Такі форми роботи сприяли підвищенню рівня грамотності, поширенню наукових знань та розвитку культурного життя Харківської губернії [5, с. 74–79].

Важливим інструментом підвищення ефективності освітньої діяльності стала земська статистика. Збирання та аналіз статистичних даних про кількість шкіл, учнів, педагогічних працівників, матеріальне забезпечення навчальних закладів дозволяли земствам визначати пріоритетні напрями фінансування та планувати подальший розвиток системи народної освіти. Саме використання статистичних матеріалів забезпечувало науково обґрунтований характер управлінських рішень і сприяло

підвищенню ефективності діяльності органів місцевого самоврядування.

Особливо важливим здобутком стало зближення школи з реальними потребами сільського господарства й промисловості. Введення уроків ручної праці, розгортання ремісничих класів, залучення досвідчених практиків як викладачів сприяли підвищенню рівня професійної підготовки селянської молоді та дорослих. Це, своєю чергою, давало змогу не лише вдосконалювати традиційні промисли, а й забезпечувати їхню адаптацію до вимог нової економічної доби. [6, с. 109].

Висновки. Освітня діяльність Харківського губернського земства стала одним із найважливіших напрямів розвитку місцевого самоврядування в Україні другої половини XIX – початку XX ст. Завдяки системній підтримці народних шкіл, фінансуванню освітньої галузі, підготовці педагогічних кадрів та організації позашкільної освіти земства зробили вагомий внесок у поширення грамотності й підвищення освітнього рівня населення губернії. Історичний досвід земської освіти переконливо засвідчує ефективність поєднання державної підтримки та місцевої ініціативи у вирішенні освітніх проблем і зберігає практичне значення для

розвитку сучасної системи місцевого самоврядування та освіти в Україні.

Джерела та літератури:

1. Харьковский губернский статистический комитет. Труды Харьковского губернского статистического комитета. Харьков : Тип. ун-та, 1907. Вып. 19. 245 с.
2. Доклад Ахтырскому 44-му очередному уездному земскому собранию 1908 года. По административному отделу. Ахтырка, 1908. 30 с.
3. Историческая записка о ходе работ по составлению и применению Положения о земских учреждениях. Санкт-Петербург, 1885. 384 с.
4. Державний архів Харківської області. Ф. 304. Оп. 1. Спр. 252. Матеріали губернських земських зборів. 1912. 165 арк.
5. Замский К. М. Очерк истории самоуправления в Харьковской губернии. Харків, 1920. 89 с.
6. Трубочанінов М.А. Освіта дітей селянських кустарних підприємців як важлива умова модернізації промисловості Слобідської України у другій половині XIX – га початку XXст. Вчені записки ТНУ імені В.І.Вернадського. Гельветика 2025. Том 36(75) №4. 2025. С. 105-110

Ніколенко Ю.В.

начальник штатної команди національної збірної з волейболу пляжного при Міністерстві молоді та спорту України, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та культури України Уманського національного університету
<https://doi.org/10.5281/zenodo.22003527>

ДІЯЛЬНІСТЬ ХАРКІВСЬКОГО ЗЕМСТВА У СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНІЙ СФЕРІ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Реформа місцевого самоврядування, післявоєнне відновлення України та формування ефективної системи соціального захисту населення актуалізують звернення до історичного досвіду діяльності органів місцевого самоврядування другої половини XIX – початку XX ст. Одним із найуспішніших прикладів розвитку регіонального самоврядування стало Харківське губернське земство, яке здійснювало масштабну діяльність у сфері народної освіти, охорони здоров'я, громадської опіки та соціальної допомоги населенню. Саме земські установи заклали підвалини модернізації місцевої соціально-гуманітарної політики, продемонструвавши ефективність поєднання державної підтримки з громадською ініціативою. Сучасні процеси децентралізації значною мірою спираються на історичний досвід земського самоврядування, що обумовлює актуальність дослідження [1; 2].

Після запровадження земської реформи 1864 р. Харківське земство поступово стало одним із провідних центрів розвитку соціально-гуманітарної сфери Лівобережної

України. Попри обмежені фінансові ресурси та значний адміністративний контроль із боку центральної влади, земські діячі змогли сформувати ефективну систему підтримки населення, засновану на принципах доступності, самоврядності та відповідальності місцевих громад [2].

Одним із найважливіших напрямів діяльності Харківського земства була організація народної освіти. У перші роки функціонування земських установ основний акцент робився на підтримці громадських ініціатив. Земство надавало фінансову допомогу сільським громадам для відкриття початкових шкіл, придбання навчальної літератури, забезпечення навчальних закладів необхідним обладнанням та підручниками. Такий підхід сприяв формуванню відповідального ставлення селянських громад до розвитку освіти та поступовому розширенню мережі початкових навчальних закладів [3].

Починаючи з 1880-х рр., Харківське земство значно активізувало власну участь у фінансуванні народної освіти. Збільшувалися ви-

датки на утримання шкіл, матеріальне забезпечення вчителів, будівництво нових приміщень, придбання навчального обладнання та створення бібліотек. Земські установи запроваджували додаткові виплати педагогам, що позитивно вплинуло на кадрове забезпечення сільських шкіл та підвищило престиж учительської професії. Одночасно здійснювалася систематична підготовка педагогічних кадрів, організовувалися курси підвищення кваліфікації, педагогічні з'їзди та методичні наради [3; 4].

Особливого розвитку освітня діяльність земства набула після революційних подій 1905–1907 рр., коли держава почала виділяти додаткові кошти на розвиток початкової освіти. Харківське губернське земство одним із перших розробило перспективні плани впровадження загального початкового навчання, що передбачали створення розгалуженої мережі шкіл відповідно до потреб окремих повітів та сільських громад. Незважаючи на те, що реалізувати ці проєкти повною мірою не вдалося через подальші політичні події, саме вони стали основою модернізації регіональної освітньої системи [4].

Не менш важливим напрямом діяльності Харківського земства стало реформування системи охорони здоров'я. До земської рефор-

ми медична допомога в більшості сільських районів губернії фактично була відсутня. Створення мережі земських лікарень, амбулаторій і фельдшерських пунктів дозволило значно покращити доступність медичних послуг для сільського населення. Протягом останньої третини XIX ст. кількість лікарських дільниць, медичного персоналу та стаціонарних ліжок постійно зростала, що сприяло зниженню смертності населення та підвищенню ефективності боротьби з епідемічними захворюваннями [5].

Харківське земство значні кошти спрямовувало на будівництво нових лікарень, забезпечення їх сучасним обладнанням, медикаментами та підготовку кваліфікованих медичних кадрів. Важливого значення набув розвиток санітарної служби, організація профілактичних заходів, вакцинації населення, боротьби з інфекційними захворюваннями та проведення санітарно-просвітницької роботи серед населення. У результаті діяльності земських установ медична допомога стала значно доступнішою для широких верств населення Харківської губернії [5; 6].

Особливої уваги заслуговує соціальна діяльність земства, яка охоплювала підтримку найбільш уразливих категорій населення. Земські органи опікувалися сиротами, людьми похилого віку, мало-

забезпеченими родинами, інвалідами, а також потерпілими від стихійних лих, неврожаїв та епідемій. Під час Першої світової війни саме земства стали основними організаторами допомоги пораненим військовослужбовцям, сім'ям мобілізованих, біженцям і переселенцям. Такий комплексний підхід став одним із перших прикладів формування регіональної системи соціального захисту населення в Україні [6].

Таким чином, діяльність Харківського губернського земства стала важливим етапом становлення місцевої соціальної політики в Україні. Земські установи створили ефективну модель взаємодії місцевого самоврядування, громади та держави у вирішенні освітніх, медичних і соціальних проблем. Історичний досвід Харківського земства не втратив своєї актуальності й сьогодні, коли в Україні триває реформа місцевого самоврядування, відновлення соціальної інфраструктури та формування нової моделі регіонального розвитку. Вивчення земської спадщини сприяє глибшому розумінню історичних витоків сучасної соціальної політики та може бути використане під

час розроблення ефективних механізмів функціонування територіальних громад.

Джерела та література:

1. Веселовский Б. Б. История земства за сорок лет. Т. 1. Санкт-Петербург : Тип. МВД, 1909. 724 с.
2. Герасименко Г. А. Земское самоуправление в России. Москва : Наука, 1990. 264 с.
3. Гавриш Р. Л. Шкільна діяльність земського самоврядування на Лівобережній Україні (1865–1919 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Харків, 1999. 23 с.
4. Державний архів Харківської області (ДАХО). Ф. 304. Оп. 1. Спр. 46. Матеріали щодо розвитку народної освіти в Харківській губернії. 86 арк.
5. Державний архів Харківської області (ДАХО). Ф. 304. Оп. 1. Спр. 252. Матеріали губернських земських зборів. 165 арк.
6. Трубочанінов М. А. Соціально-економічний розвиток Слобожанщини у другій половині XIX – на початку XX ст.: регіональний вимір // European Science. 2024. С. 45–53.

КРАЄЗНАВЧА РОБОТА В ШКОЛІ ТА ВНЗ: ТРАДИЦІЙНІ ТА НОВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Прилуцька Т.Д.

*Здобувачка другого магістерського
рівня вищої освіти*

*спеціальності 014 Середня освіта.
«Історія в закладах освіти»*

*Харківський національний педагогі-
чний університет імені Г.С. Сково-
роди*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22003536>

ПЕРЕВАГИ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ПІДХОДУ У КРАЄЗНАВЧІЙ РОБОТІ В ЗЗСО

В наш час набуває актуальності та популяризації вивчення рідного краю у закладах загальної середньої освіти. Цей аспект є вагомою частиною позакласної роботи. Також міждисциплінарний підхід стає в нагоді під час комплексного вивчення регіону — його природи, культури, господарства та населення. Важливим науковим і методичним питанням є використання міждисциплінарного підходу під час навчально-виховного процесу у ЗЗСО. Адже в умовах недостатньої інтеграції міжпредметних зв'язків та великої кількості методик краєзнавчої роботи з'являється необхідність подальшого вивчення потенціалу міждисциплінарного підходу в процесі дослідження рідного краю.

Значна кількість наукових праць присвячена особливостям краєзнавчої роботи. Так, у до-

слідженні Казакова В. Л. — кандидата географічних наук, доцента, завідувача кафедри туризму та економіки Криворізького державного педагогічного університету на тему «Сутність туристичного краєзнавства: погляд практика» наведено, що краєзнавство виступає як міждисциплінарний напрям, що поєднує географію, історію, етнографію, екологію та культурологію, із фокусом на конкретній території та її ресурсах для туризму, мешканцях, способі життя, пам'ятках. [1, с. 5] Тому міждисциплінарного підходу вимагає комплексна специфіка самої краєзнавчої науки. У науковій праці Коваленко О. В. — кандидата педагогічних наук, доцента, завідувача кафедри туризму Сумського національного аграрного університету та Єпик Л. І. — кандидата історичних наук, доцента, доцента кафедри туризму Сумського національного аг-

рарного університету на тему: «Особливості інтеграції краєзнавства в систему туристичної освіти» наведено, що важливим є застосування сучасних цифрових та інформаційних технологій, які роблять краєзнавчі матеріали доступними, інтерактивними й легкими для сприйняття [2, с. 5]. Це додає таку важливу науку, як інформатика, до міждисциплінарного підходу у краєзнавчій роботі. У науковій статті Лісовської О. В. — кандидата історичних наук, доцента кафедри історії України Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини на тему: «Основні форми краєзнавчої роботи в навчальних закладах» наведено думку, яка була, є та буде актуальна завжди — це те, що дослідження учнями історії рідного краю — це перші сходинки до усвідомлення себе як громадянина [3, с. 71]. Через це краєзнавча робота набуває високої актуальності та зв'язків з великою кількістю навчальних дисциплін.

Невирішеним залишається питання виокремлення переваг та можливостей впровадження міждисциплінарного підходу у краєзнавчу роботу в закладах загальної середньої освіти.

Завданням даної публікації є аргументація доцільності впровадження міждисциплінарного підходу у краєзнавчій діяльності здобувачів освіти.

Краєзнавча робота передбачає збирання, систематизацію та популяризацію відомостей про певну територію з точки зору географії, геології, історії, культури, рослинного і тваринного світу, населення, господарства та інших аспектів. Саме це вимагає впровадження міждисциплінарного підходу до проведення краєзнавчих робіт.

Для школярів, що вибирають об'єктом краєзнавчої роботи історію міста або рідного села, можна рекомендувати таку послідовність їх вивчення:

1. Перша історична згадка про село (місто).
2. Історичні відомості про заснування і назву села (міста).
3. Як здійснювалася його забудова.
4. Перші будинки, архітектурні споруди.
5. Перші поселенці і будівельники села (міста).
6. Як зростала чисельність населення.
7. Умови життя, заняття, національний і соціальний склад населення.
8. Вулиці і площі населеного пункту, їх назви та історія.
9. Які визначні історичні місця знаходяться у вашому селі (місті).
10. Зростання житлового фонду, культурних закладів.
11. Формування архітектурного обличчя села (міста).
12. Визначні особистості-вихідці з рідного села (міста). [3, с. 69]

Саме тому доцільно використовувати можливості багатьох навчальних дисциплін та застосовувати STEAM-підхід до краєзнавчої роботи. Під час самостійного дослідження рідного краю надважливим є використання можливостей з різних навчальних дисциплін, тому що це не тільки розширює знання про свій регіон, а й підвищує навчальну мотивацію до опанування інших предметів.

Туристичне краєзнавство є складовою загального краєзнавства, що зосереджується на дослідженні та оцінюванні природних, культурних і соціально-економічних ресурсів території з метою їх використання у сфері туризму. [1, с. 7]. Через це важливо поєднувати як аудиторні, так і екскурсійні заняття з краєзнавства. Такий підхід прищеплює любов до рідного краю у здобувачів освіти.

Краєзнавство дає змогу не лише показати красу та унікальність регіонів, а й сприяє збереженню культурної спадщини, розвитку місцевої економіки та зміцненню національної ідентичності. [2, с. 2]. Тут стають актуальними історичні, філологічні та природничі науки.

Перевагами міждисциплінарного підходу у краєзнавчій роботі в ЗЗСО є:

- можливість комплексного пізнання рідного краю;
- підвищення навчальної мотивації учнів;

- формування і розвиток дослідницьких умінь і навичок;
- поєднання теоретичних знань із їх практичним застосуванням;
- формування національної свідомості та громадянської ідентичності;
- сприяння професійній орієнтації учнів.

Отже, впровадження міждисциплінарного підходу у краєзнавчій роботі в закладах загальної середньої освіти є ефективним засобом підвищення якості освітнього процесу, тому що забезпечується інтеграція знань з ключових навчальних дисциплін, розвиток ключових компетентностей та формування активної, свідомої особистості, яка здатна до пізнання й збереження культурної та природної спадщини свого рідного краю.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі є розробка та апробація ефективних моделей впровадження міждисциплінарного підходу в краєзнавчу роботу ЗЗСО з використанням сучасних цифрових технологій і STEAM-освіти.

Джерела та література:

1. Казаков В. Л. Сутність туристичного краєзнавства. 2025.
2. Коваленко О. В., Єпик Л. І. Особливості інтеграції краєзнавства в систему туристичної освіти // Вища освіта України. 2025. № 1. С. 28–33.
3. Лісовська О. В. Основні форми краєзнавчої роботи в навчальних закладах // Transcending Boundaries:

Unraveling the Dynamics of Cutting-Edge Research and its Transformative Impact on the Global Sphere : Proceedings of the 1st International Scientific

and Practical Internet Conference (July 11–12, 2024, Dnipro, Ukraine). Дніпро : ФОП Мареніченко В. В., 2024. С. 69–71.

Трубчанінов М.А.

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри всесвітньої історії
ХНПУ імені Г.С.Сковороди*

Хряпін Е.О.

*кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри історії, археології
та гуманітарних наук КЗ «Харківська
гуманітарно-педагогічна академія»*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22003562>

РОЗВИТОК ШКІЛЬНОГО МУЗЕЙНИЦТВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ ЯК ЗАСОБУ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНО- СТІ УЧНІВ

Постановка проблеми. В умовах сучасних суспільно-політичних трансформацій, реформування української освіти та утвердження національної ідентичності особливої актуальності набуває діяльність шкільних музеїв як важливого складника освітнього середовища. Шкільне музейництво перестало бути лише формою збереження окремих історичних пам'яток або краєзнавчих матеріалів. Сьогодні воно є ефективним педагогічним інструментом формування історичної пам'яті, громадянської свідомості, патріотизму, дослідницьких умінь та культурної компетентності учнів. Особливого значення діяльність музеїв закладів освіти набула після початку російсь-

кої агресії проти України, коли збереження історичної спадщини, документування сучасних подій та виховання молоді на засадах національних цінностей стали одним із пріоритетних напрямів державної освітньої політики.

Мета. Дослідити сучасний стан розвитку шкільного музейництва в Україні, визначити його роль у навчально-виховному процесі та охарактеризувати основні напрями діяльності музеїв закладів загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу

У сучасній Україні шкільне музейництво є важливою складовою освітнього процесу, яка поєднує

навчальну, виховну, науково-дослідницьку та культурно-просвітницьку діяльність. Відповідно до концептуальних засад Нової української школи музей перестає бути лише місцем експонування предметів історичного минулого. Він трансформується в інтерактивний освітній простір, де учні набувають практичного досвіду дослідницької роботи, формують навички критичного мислення, аналізу історичних джерел та роботи з історичною інформацією [1, с. 18–24].

Особливістю сучасного розвитку шкільних музеїв є інтеграція музейної педагогіки до освітнього процесу. Під час вивчення історії України, всесвітньої історії, громадянської освіти, української культури та інших дисциплін широко використовуються музейні експозиції, архівні документи, предмети матеріальної культури, усні історії очевидців, цифрові колекції та мультимедійні ресурси. Це значно підвищує рівень пізнавальної активності учнів і сприяє формуванню предметних та ключових компетентностей [2, с. 56–63].

Упродовж останніх років діяльність шкільних музеїв значно модернізувалася. Якщо раніше основною формою роботи було накопичення експонатів та проведення екскурсій, то нині музеї активно впроваджують проєктну діяльність,

дослідницькі експедиції, історичні реконструкції, цифрові виставки, інтерактивні уроки, вебекскурсії, використання QR-кодів, електронних каталогів та віртуальних експозицій. Значний вплив на розвиток музейної справи здійснюють сучасні цифрові технології, які дозволяють значно розширити аудиторію відвідувачів і зробити музейний простір відкритим для всіх учасників освітнього процесу [3, с. 87–95].

Одним із найважливіших напрямів діяльності шкільних музеїв залишається історичне краєзнавство. Саме через дослідження історії рідного краю, населеного пункту, навчального закладу, видатних земляків формується особистісне ставлення учнів до історії власної держави. Збирання документів, фотографій, родинних реліквій, усних свідчень, створення літописів громад та шкіл сприяють розвитку історичного мислення і вихованню відповідального ставлення до культурної спадщини [4, с. 103–110].

Після 2022 року значно розширилася тематика експозицій шкільних музеїв. У багатьох закладах освіти створюються експозиції, присвячені Революції Гідності, російсько-українській війні, Героям Небесної Сотні, захисникам України, волонтерському руху, життю територіальних громад під час воєнного стану. Учні активно долучаються до збору матеріалів про випускників шкіл, які

беруть участь у захисті держави, документують події сучасної історії, створюють електронні архіви пам'яті та тематичні виставки [5, с. 39–47].

Сучасне шкільне музейництво дедалі більше ґрунтується на принципах компетентнісного навчання. Робота у музеї сприяє формуванню інформаційної, громадянської, культурної, соціальної та підприємницької компетентностей. Під час виконання дослідницьких проєктів учні опановують методику історичного дослідження, навчаються працювати з архівними документами, джерелами усної історії, музейними предметами, електронними базами даних та сучасними інформаційними технологіями [6, с. 71–79].

Важливою особливістю розвитку шкільного музейництва стає міжпредметна інтеграція. Музей використовується не лише під час викладання історії, а й української літератури, географії, мистецтва, технологій, природничих дисциплін та громадянської освіти. Такий підхід забезпечує комплексне формування світогляду учнів та сприяє реалізації інтегрованого навчання, передбаченого концепцією Нової української школи [7, с. 121–128].

Водночас розвиток шкільного музейництва супроводжується низкою проблем. Серед них недостатнє матеріально-технічне забезпечення окремих музеїв, нестача сучасного музейного обладнання, обмежене

фінансування, необхідність цифровізації музейних фондів, підвищення кваліфікації педагогів у сфері музейної педагогіки та забезпечення збереження музейних колекцій в умовах воєнного стану. Незважаючи на це, саме шкільні музеї залишаються важливими центрами громадянського виховання, дослідницької діяльності та культурного розвитку молоді.

Висновки

Таким чином, сучасне шкільне музейництво в Україні є одним із найбільш ефективних засобів реалізації компетентнісного підходу в освіті та формування національної історичної пам'яті. Діяльність музеїв закладів освіти сприяє розвитку дослідницьких здібностей учнів, вихованню патріотизму, поваги до історико-культурної спадщини українського народу та формуванню активної громадянської позиції. В умовах модернізації освіти та цифрової трансформації музейні простори набувають нових функцій, поєднуючи традиційні форми музейної роботи із сучасними інформаційними технологіями. Подальший розвиток шкільного музейництва повинен бути спрямований на розширення цифрових ресурсів, інтеграцію музейної педагогіки в освітній процес, активізацію проєктної діяльності учнів та зміцнення співпраці між закладами освіти, музеями, архівами, наукови-

ми установами й територіальними громадами.

Джерела та література:

8. Баханов К. О. Музейна педагогіка в сучасній історичній освіті. Київ : Генеза, 2021. 224 с.
9. Бех І. Д. Особистісно орієнтоване виховання. Київ : Либідь, 2018. 344 с.
10. Биков В. Ю. Цифрова трансформація освіти України. Київ: НАПН України, 2022. 312 с.
11. Пометун О. І. Компетентнісний підхід у сучасній шкільній освіті. Київ: Освіта, 2020. 256 с.
12. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Київ: МОН України, 2022.
13. Концепція Нової української школи. Київ : МОН України, 2016.
14. Положення про музеї при закладах освіти України. Київ: МОН України, 2020.
15. Стратегія розвитку музейної справи України до 2027 року. Київ: Міністерство культури та інформаційної політики України, 2021.
16. Смагін І. І. Музейна педагогіка: теорія і практика. Житомир: Видво ЖДУ, 2020. 284 с.
17. Топузов О. М. Інноваційні технології в сучасній освіті. Київ : Педагогічна думка, 2021. 368 с.

Кубявка М.Б.

*кандидат технічних наук, доцент,
начальник управління соціальних досліджень науково-дослідної лабораторії
розвитку соціальної роботи та
політології управління соціальних
досліджень науково-дослідного центру
Військового інституту, Київський національний університет імені Тараса Шевченка*
<https://doi.org/10.5281/zenodo.22003590>

НАЦІОНАЛЬНІ ТРАДИЦІЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Повномасштабна російсько-українська війна суттєво вплинула на функціонування системи вищої військової освіти України. У сучасних умовах заклади вищої військової освіти виконують не лише завдання підготовки висококваліфіко-

ваних офіцерських кадрів, а й виступають важливими осередками збереження національних традицій, історичної пам'яті, військової культури та формування української національної ідентичності. В умовах воєнного стану значення цих

функцій істотно зросло, оскільки саме військова освіта забезпечує безперервність розвитку професійного офіцерського корпусу та зміцнення обороноздатності держави [1, с. 15].

Національні традиції української військової освіти мають глибоке історичне коріння. Їх формування пов'язане із військовим мистецтвом доби Київської Русі, козацькою педагогікою Запорозької Січі, діяльністю військових шкіл Української Народної Республіки та розвитком військової освіти в незалежній Україні. Ці традиції ґрунтуються на поєднанні професійної підготовки, патріотичного виховання, відповідальності за державу, поваги до історичного минулого та готовності до захисту суверенітету України. Після 2014 року, а особливо з початком повномасштабної агресії у 2022 році, вони набули нового змісту, що відповідає сучасним безпековим викликам та бойовому досвіду Збройних Сил України [2, с. 62].

Воєнний стан став каталізатором трансформації системи вищої військової освіти. Підготовка майбутніх офіцерів сьогодні поєднує класичні освітні традиції з набутим бойовим досвідом, використанням сучасних цифрових технологій, моделюванням кризових ситуацій, вивченням міжнародного гуманітарного права, стандартів НАТО та практики міжвідомчої взаємодії. Водночас важливим завданням залишається

збереження національної складової військової освіти, що проявляється у вивченні історії українського війська, військових традицій, символіки, ритуалів і морально-етичних засад служіння українському народові [3].

Особливу роль у цьому процесі відіграє національно-патріотичне виховання. Сучасний офіцер має бути не лише висококваліфікованим військовим фахівцем, а й носієм державницьких цінностей, здатним формувати у підлеглих почуття відповідальності, громадянської свідомості та готовності до захисту України. Саме тому освітній процес у закладах вищої військової освіти дедалі більше інтегрує історичний досвід визвольної боротьби українського народу, приклади героїзму військовослужбовців сучасної російсько-української війни, а також традиції українського війська різних історичних епох [4].

Важливим напрямом діяльності закладів вищої військової освіти стало збереження історико-культурної спадщини військової освіти. Значна увага приділяється розвитку музейних комплексів, кімнат бойової слави, меморіальних експозицій, цифрових архівів, проведенню наукових конференцій, круглих столів та заходів, присвячених історії українського війська. Такі форми роботи сприяють формуванню історичної пам'яті, зміцненню корпоративної культури

військових колективів та вихованню поваги до військових традицій.

Не менш важливим є впровадження принципу безперервності військової освіти. Досвід бойових дій довів необхідність постійного професійного розвитку військово-службовців, удосконалення системи післядипломної освіти, підготовки командирів усіх рівнів та інтеграції бойового досвіду у зміст навчальних дисциплін. Саме заклади вищої військової освіти стають платформою, де поєднуються історичні традиції української військової школи із сучасними підходами до підготовки офіцерів відповідно до стандартів держав – членів НАТО [1, с. 18].

Суттєвого значення набуває також розвиток військово-цивільного співробітництва. Заклади вищої військової освіти активно взаємодіють із закладами освіти, музеями, архівами, громадськими організаціями та органами державної влади, що сприяє популяризації військово-історичної спадщини та формуванню позитивного іміджу Збройних Сил України. Така співпраця дозволяє інтегрувати військову освіту в загальнодержавний процес утвердження української національної ідентичності та історичної пам'яті [5].

Отже, в умовах воєнного стану національні традиції військової освіти України набувають нового змісту та стратегічного значення. Заклади вищої військової освіти зали-

шаються важливими центрами підготовки офіцерських кадрів, збереження історичної спадщини, формування патріотичних цінностей та розвитку сучасної військової науки. Поєднання історичних традицій українського війська із сучасним бойовим досвідом, інноваційними освітніми технологіями та європейськими підходами до військової освіти створює необхідні передумови для підготовки компетентних, професійних і відповідальних офіцерів, здатних ефективно діяти в умовах сучасних воєнних викликів.

Джерела та література:

1. Концепція військової освіти в Україні / Міністерство оборони України. Київ, 2024.
2. Ключниченко О. Виклики війни для музеїв України // *Vita Antiqua*. 2023. № 14. С. 60–71.
3. Стратегія національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки : Указ Президента України від 18.05.2019 № 286/2019 (зі змінами).
4. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII (зі змінами станом на 2025 р.).
5. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII (зі змінами станом на 2025 р.).

НАУКОВЕ ВИДАННЯ
МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«КРАЄЗНАВСТВО І УЧИТЕЛЬ - 2026»

Відповідальний за випуск – *М. А. Трубчанінов*
Комп'ютерна верстка – *М.А. Трубчанінов*

З А Р Е Д А К Ц І Є Ю А В Т О Р І В

**Відповідальність за дотримання вимог академічної доброчесності несуть
автори**